

Η «ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΝ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ»
ΤΟΥ ΒΙΚΕΝΤΙΟΥ ΔΑΜΟΔΟΥ

Ὁ Βικέντιος Δαμοδός¹ (1700 - 1752) ἀνήκει στὸν κύκλο ἐκείνων τῶν λογίων ποὺ ὕστερα ἀπὸ σπουδὲς στὴ Λύση (Βενετία - Πάδοβα) ξαναγύρισαν στὴν πατρίδα τους γιὰ νὰ διδάξουν στοὺς νέους ὅσα εἶχαν διδαχθεῖ καὶ μελετήσει.

Τὸ ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ εἶναι πολὺ λίγο γνωστὸ γιὰτὶ τὸ μεγαλύτερο καὶ ἀξιολογώτερο μέρος του παραμένει ἀνέκδοτο. Ἔχουν ἐκδοθεῖ: α) *Ἡ Τέχνη Ρητορικῆ*², Βενετία 1759, ὅπου προτάσσεται ἡ *Ἐπίτομος Λογικὴ κατ' Ἀριστοτέλην*. β) *Ἡ Ἡρᾶξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς ρητορικὰς ἐπιμετείας*, Πέστη 1815³, ποὺ εἶναι μιὰ σύντομη πραγματεία ὁμηλικτικῆς καὶ γ) ἡ *Σύνοψις τῆς Ἡθικῆς*, Ἀθήνα 1940. Ἄν λάβει κανεὶς ὑπόψη του ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ καλύπτει ὀλόκληρο τὸν κύκλο τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, ὅτι ἔχει συγγράψει δηλαδὴ, ἐκτὸς ἀπὸ πέντε πραγματεῖες *Λογικῆς*, πολὺ περισσότερες *Ρητορικῆς*, *Μεταφυσικῆς*, *Ἡθικῆς*, *Φυσικῆς* καὶ *Λογικῆς Θεολογίας*, τὰ τελευταῖα μάλιστα πολύτομα ἔργα, γίνεται ἀμέσως φανερὸ πόσο λίγο μᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ διδασκαλία του καὶ πόσο μακριὰ βρισκόμαστε ἀκόμη ἀπὸ τὸ νὰ εἶμαστε σὲ θέση νὰ κρίνουμε σωστὰ καὶ δίκαια τὴν προσφορά του στὴ νεοελληνικὴ φιλοσοφία.

Ὅσοι ἔγραψαν ὡς σήμερα γιὰ τὸ Δαμοδοῦ στηρίζουν τὶς κρίσεις τους στὴν *Ἡθικὴ* του⁴, ποὺ, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ καὶ ἀξιόλογα ἔργα του. Οἱ σοφὲς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ καθηγητῆ Henderson⁵ στηρίζονται καὶ αὐτὲς σ' αὐτὸ μονάχα τὸ ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ καὶ ἔτσι, ὅπως εἶναι φυσικὸ, δὲν ρίχνουν παρά ἓνα «ἀμυδρὸ φῶς» στὸ στοχασμὸ του. Ἴσως μάλιστα, ὅταν μελετηθεῖ ὀλόκληρο τὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ, χρειαστεῖ νὰ ἀναθεωρηθοῦν πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις ποὺ ἔχουν ὡς τώρα διατυπωθεῖ. Θὰ φανερωθεῖ τότε ὅτι ὁ Δαμοδὸς εἶχε καλὰ μελετήσει τὰ νεώτερα φιλοσοφικὰ ρεύματα, ἰδιαίτερα τὴν καρτεσιανὴ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ τῶν «ἀντιπάλων γασσενδιστῶν». Στὰ ἔργα του παραθέτει τὶς γνώμες τῶν «περιπατητικῶν» καὶ «τὴν δόξαν τῶν νεωτέρων» καὶ ὕστερα μὲ τὸ ἐλεύθερο κριτικὸ πνεῦμα του στηρίζει τὶς δικές του θέσεις, ποὺ τὶς περισσότερες φορές εἶναι σύμφωνες μὲ τὴν καρτεσιανὴ διδασκαλία.

Ὁ Δαμοδὸς ἔχει συγγράψει μιὰ *Λογικὴ κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Σταγειρίτου*, τὴ *Λογικὴ ἐλάσσονα*··· *μεῖζονα περιπατητικὴ καὶ νεωτερικὴ καὶ Ἐπίτομὸς Λογικῆς*.

Ἡ *Σύντομος ἰδέα τῆς λογικῆς κατὰ τὴν μέθοδον τῶν νεωτέρων*, πού ἐκδίδεται ἐδῶ, εἶναι ἓνα ἄγνωστο ὡς τώρα ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ. Παραδίδεται ἀπὸ τρεῖς κώδικες χωρὶς νὰ δηλώνεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Πρόκειται γιὰ τοὺς κώδικες: α) *Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης 102⁶*, β) *Δημοσίας Βιβλιοθήκης τοῦ Leningrad 594⁷* καὶ γ) *Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ 1727⁸*. Ἀπ' αὐτοὺς ἔχω στὴ διάθεσή μου τοὺς δύο πρώτους σὲ μικροφίλμ, τὸν τρίτο δὲν τὸν ἔχω μελετήσει.

Τὴν θέση μου, ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ, στηρίζω στὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα. Ὁ κώδικας τῆς Κοζάνης εἶναι ἀκέφαλος. Τὸ πιθανότερο εἶναι νὰ ἀναγραφόταν τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῶν πραγματειῶν πού παραδίδει στὸ φ. Ι πού ἔχει ἐκπέσει. Στὸ κώδικα περιέχεται καὶ μία ἐπιστολὴ πού, ὅπως ἀναφέρεται ἐκεῖ, συντάκτης της εἶναι ὁ Δαμοδός. Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ἄλλα κείμενα πού παραδίδονται ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Κοζάνης δὲν ἀναφέρεται ὄνομα συγγραφέα. Ἀπὸ τὴν παραβολὴ ὅμως μὲ γνωστὰ ἔργα τοῦ Δαμοδοῦ προέκυψε ὅτι πρόκειται γιὰ κεφάλαια ἀπὸ γνωστὲς πραγματεῖες τοῦ (*Λογικῆς* καὶ *Ρητορικῆς*). Ἡ τάξη πού ἀντιγράφονται τὰ κείμενα καὶ οἱ ἀσκήσεις πού παρεμβάλλονται δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ μαθηματάριο, ὅπου ὁ μαθητὴς (γνωστὸς γραφέας καὶ ἀπὸ ἄλλο κώδικα πού παραδίδει ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ) ἀντιγράφει τὰ κεφάλαια ὅπως τὰ διδάσκεται. Τὸ ἴδιο συμβαίνει νομίζω καὶ μὲ τὴν *Σύντομον ἰδέαν τῆς Λογικῆς* πού τὸ ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα στὴν ὁποία εἶναι γραμμένη δὲν ἀφίνουν περιθώρια ἀμφιβολίας ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ μαθητὴς πού τὴν ἀντέγραψε τὴν ἐποχὴ πού τὴ διδασκόταν δὲν ἔκρινε ἀπαραίτητο νὰ ἀναγράψει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, ἀφοῦ ἓνας ἦταν ὁ διδάσκαλος. Ἄλλωστε δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού συμβαίνει αὐτό· ἔχουμε πολλοὺς κώδικες, πού παραδίδουν κυρίως σύντομες πραγματεῖες τοῦ Δαμοδοῦ ἢ ἀποσπάσματα ἔργων του, ὅπου δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομά του, γιατί πρόκειται καὶ στίς περιπτώσεις αὐτὲς γιὰ μαθηματάρια ἢ ἀντίγραφα τους.

Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε καὶ γιὰ τὸ χφ τοῦ Leningrad πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος, ὅπου περιέχεται καὶ ἡ *Σύντομος ἰδέα τῆς Λογικῆς*, παραδίδει γνωστὲς ἢ ἄγνωστες πραγματεῖες τοῦ Δαμοδοῦ καὶ μονάχα σὲ μία ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ χφ παραδίδει ἄλλα κείμενα μεταγενέστερα πού δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὸ Δαμοδό. Στὸ χειρόγραφο τοῦ Σινᾶ προτάσσεται ἡ *Λογικὴ ἐλάσσεων-μείζων* τοῦ Δαμοδοῦ καὶ στὸν τίτλο ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του. Ἡ *Σύντομος ἰδέα τῆς Λογικῆς* ἀκολουθεῖ⁹. Ἀπὸ τὴν παραβολὴ τῶν δύο αὐτῶν ἔργων ἔχω καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι βρίσκονται σὲ στενὴ σχέση. Μιὰ ἄλλη ἐνδειξη γιὰ τὸ ὅτι ὁ Δαμοδός εἶναι ὁ συγγραφέας τῆς *Συντόμου ἰδέας τῆς Λογικῆς κατὰ τὴν μέθοδον τῶν νεώτερων* εἶναι καὶ ἡ ὁμοιότητα τοῦ τίτλου μὲ τὸ γνωστὸ ἔργο του: *Λογικὴ κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Σταγειρίτου*.

Περιορίζομαι ἐδῶ σὲ αὐτὰ μονάχα τὰ στοιχεῖα. Ὅσα ἐσωτερικὰ στοιχεῖα

προέκυψαν από την παραβολή του έργου που μᾶς απασχολεῖ με τις ἄλλες πραγματεῖες *Λογικῆς* του Δαμοδοῦ και τὰ ὅποια εἶναι σημαντικά, ἐπιφυλάσσομαι νὰ τὰ ἀνακοινώσω σὲ ἄλλη μελέτη μου.

Ἡ παρουσίαση καὶ ἐκδοσις τῆς *Σύντομον ἰδέας τῆς Λογικῆς κατὰ τὴν μέθοδον τῶν νεωτέρων* ἀποτελεῖ συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἄγνωστο ὡς σήμερα ἔργο του Δαμοδοῦ, προσφέρει ἓνα δεῖγμα τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ἐνημερώσεως ἑνὸς διδασκάλου τῆς φιλοσοφίας τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18. αἰ. στὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα καὶ τὶς φιλοσοφικὲς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς. Εἶναι φανερὴ στὴ σύντομη αὐτὴ πραγματεία ἢ προσπάθεια τοῦ διδασκάλου νὰ δώσει ἓνα κείμενο πυκνὸ ἀπὸ ὅσα ἐθεώρησε οὐσιώδη καὶ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐνημέρωσι τῶν μαθητῶν του. Αὐτὴ ἢ ἀφαιρετικὴ ἰκανότητα καὶ ὁ λιτὸς τρόπος ἐκφράσεως σὲ μιὰ γλώσσα πολὺ ἀπλουστευμένη, χωρὶς τίποτα τὸ περιττὸ καὶ συγκεχυμένο φανερόνουν ἓνα βαθὺ συναίσθημα εὐθύνης καὶ καλὴ γνώση τῶν θεμάτων που χειρίζεται.

Ἡ λογικὴ που διδάσκει ἐδῶ εἶναι «κατὰ τὴν μέθοδον τῶν νεωτέρων». Οἱ «νεώτεροι» κατὰ τὸν Δαμοδοῦ εἶναι «ὅσοι δὲν ἠκολούθησαν τὴν μέθοδον τῶν περιπατητικῶν» καὶ ὅπως τὸ ἔχει πολλὰς φορὰς διευκρινίσει «νεώτεροι εἶναι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Γασσένδου». Ἀπὸ τὴν παραβολὴ τῆς *Λογικῆς* του με τὰ ἔργα τοῦ Descartes¹⁰ καὶ τῆ *Λογικῆ τοῦ Port-Royal*¹¹ προέκυψαν ἀρκετὰ παράλληλα χωρία, που στηρίζουν τὴν ἄποψη ὅτι αὐτὰ ἀπέτελεσαν τὶς βασικότερες πηγές του.

Κανένα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς *Λογικῆς* δὲν εἶναι χρονολογημένο. Γιὰ τὸ χειρόγραφο τῆς *Κοζάνης* ἔχουμε ἓνα *terminus post quem*, τὸ 1736, χρονολογία τῆς ἐπιστολῆς που ἀναφέραμε ὅτι παραδίδει ἐπίσης τὸ χειρόγραφο. Συμπτωματικὰ καὶ γιὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ *Σινᾶ* ἔχουμε τὸν ἴδιο *terminus post quem*, γιατί στὸν τίτλο τῆς *Λογικῆς ἐλάσσονος-μείζονος* που προηγεῖται ἀναφέρεται τὸ 1736 ὡς ἔτος ἀντιγραφῆς τοῦ ἔργου. Τὸ χειρόγραφο τοῦ *Leningrad*, ἂν εἶναι σύγχρονο μετὰ τὸ δεύτερο μέρος του, εἶναι πολὺ μεταγενέστερο (μετὰ τὸ 1796).

Τὸ κείμενο ἐκδίδεται ἐδῶ κριτικὰ ἀπὸ τοὺς δύο κώδικες (*Κοζάνης* καὶ *Leningrad*) οἱ ὅποιοι δὲν παρουσιάζουν σημαντικὲς διαφορές. Στὸ ὑπόμνημα πηγῶν παραθέτω ὅλα τὰ παράλληλα χωρία που ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὴν παραβολὴ τοῦ ἔργου μετὰ τὰ ἔργα τοῦ Descartes (*Regulae*, *Méditations* καὶ *Discours de la méthode*) καὶ τὴ *Λογικὴ τοῦ Port Royal*.

Ἡ *Σύντομος ἰδέα τῆς Λογικῆς κατὰ τὴν μέθοδον τῶν νεωτέρων* ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε κεφάλαια. Τὸ κεφ. Α' *Τί εἶναι καὶ τί διδάσκει ἡ Λογικὴ*. Ἡ *Λογικὴ* εἶναι τέχνη, ἐπιστήμη καὶ διδασκαλία μετὰ τὴν ὁποῖαν διευθύνομεν τὶς ἐννοιες τοῦ νοῦ καὶ τὸν σώζουμε ἀπὸ τὴν πλάνη στὴν ὁποῖα μπορεῖ νὰ ὀδηγηθῆ ὅταν «*συγκατατίθεται καὶ ὁμολογεῖ ἄνευ τῆς φανεραῆς εἰδήσεως τοῦ πράγματος*». Θὰ ἐπιμείνει ἰδιαίτερα στὸ θέμα τῆς «*φανεραῆς γνώσεως τοῦ πράγματος*» που ἀποτελεῖ καὶ τὴ βάση τοῦ κανόνα τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ

θα χρησιμοποιήσει για παράδειγμα τὸ καρτεσιανὸ cogito. Ὄταν ὁ ἄνθρωπος ἀκολουθεῖ τὴν «κινήσεις τῆς φύσεώς του» καὶ κρίνει μονάχα «μετὰ τὴν φανεράν ιδέαν τοῦ πράγματος δὲν πλανᾶται», «ἀλλέως ἦτον αἴτιος τῆς πλάνης ὁ ἴδιος τῆς ἡμετέρας φύσεως δημιουργός». Ἡ ἐπιμονή του στὴ «φανερά γνώση τοῦ πράγματος καὶ στὸ πρόβλημα τῆς πλάνης» εἶναι φανερὴ καρτεσιανὴ ἐπίδραση, ἀφοῦ ὁ Descartes πρῶτος κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους ἔδωσε μιὰ ὀλοκληρωμένη γνωσιοθεωρητικὴ καὶ μεταφυσικὴ θεμελίωση τοῦ προβλήματος τῆς πλάνης¹².

Ὁ Δαμοδὸς δέχεται τρεῖς ἔννοιες τοῦ νοός, τὴν ἀπλή ἐπίληψη, τὴν κρίση καὶ τὸ συλλογισμό καὶ δὲν συμφωνεῖ μὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς νεωτέρους¹³ ποὺ θεωροῦν «τὴν μέθοδον τετάρτην ἔννοιαν», μολονότι θεωρεῖ ἀπαραίτητη τὴ μάθησή της «πρὸς τὸ φεύγειν τὴν πλάνην ἐν τῷ μανθάνειν τὰς ἐπιστήμας καὶ εὐρεῖν τὴν ἀλήθειαν». Ἡ λογικὴ δὲν «θεωρεῖ τὸν λόγον, τὴν δύναμιν τοῦ νοός νὰ συλλογίζεται» ἀλλὰ «τὴν ἐνέργειαν τοῦ συλλογισμοῦ» καὶ πρὸς χάριν της θεωρεῖ καὶ τὶς ἄλλες ἔννοιες.

Τὸ κεφ. β' Περὶ τῆς πρώτης ἐννοίας ἦτοι περὶ τοῦ ὀρθῶς νοεῖν τὰ πράγματα ἄνευ πλάνης. Δύο εἶναι οἱ ἔννοιες τοῦ νοῦ ποὺ διαφέρουν μεταξὺ τους. Μὲ τὴν πρώτη «ἀπλῶς γινώσκει» καὶ μὲ τὴν δεύτερη συγκατατίθεται σὲ κάθε κρίση καὶ συλλογισμό. Ἐπαναλαμβάνει ὅτι οὐδέποτε πλανᾶται ὁ νοῦς ὅταν «συγκατατίθεται τῇ φανερᾷ εἰδήσει τοῦ πράγματος», γιὰ τὸ ὅταν δὲν εἶναι φανερὰ «ἢ εἰδήσεις τοῦ πράγματος δεῖ ἀμφιβάλλειν». Καὶ ἔδω οἱ «φανερά τοῦ πράγματος γνώσεις» καὶ «ἢ ἀμφιβολία» μᾶς φέρνουν πολὺ κοντὰ στὸ πρῶτο κανόνα τῆς καρτεσιανῆς λογικῆς.

Ὁ Δαμοδὸς διατυπώνει τέσσερες κανόνες ἀναγκαίους γιὰ τὴν «ὀρθὴν γνώσιν τοῦ πράγματος». Ἀπὸ τὴν παραβολή τους μὲ τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ Descartes¹⁴ προκύπτουν διαφορὲς ἀλλὰ καὶ ὁμοιότητες. Στὸ πρῶτο κανόνα ὁ Δαμοδὸς ἐπισημαίνει ὅτι ὁ νοῦς πρέπει νὰ προσέχει μονάχα ὅσα τὸν φέρνουν στὴν ἀλήθεια ποὺ ἀναζητεῖ καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μελετήσῃ ὅσα σχετικὰ ὡς τώρα «εὔρον καὶ εἶπον» οἱ σοφοί. Τέλος ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἢ πεῖρα «δι' ἧς ξανοίγομεν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλον τρόπον δὲν εἶδομεν». Ὁ δεῦτερος κανόνας: «πρέπει νὰ ἀτενίσωμεν μὲ μακρὰν προσοχὴν τῆς διανοίας τὰ ὄμματα, ἐπειδὴ οὕτω μὲ τὸν καιρὸν ξανοίγομεν εἰς τὸ πρᾶγμα ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ ἴδωμεν» καὶ ἡ θέση ὅτι ἡ προσοχὴ καὶ ὁ στοχασμὸς εἶναι ἀπαραίτητες προϋποθέσεις τῆς ὀρθῆς γνώσεως, συμπίπτουν μὲ τὸ μέρος α' τοῦ πρώτου κανόνα¹⁵ τοῦ Descartes ὅπου τονίζεται ὅτι «πρέπει νὰ ἀποφεύγω τὴν βιασύνῃ καὶ τὴν προκατάληψιν». Ὁ τρίτος κανόνας τοῦ Δαμοδοῦ: Πρέπει νὰ διαιροῦμε καὶ νὰ ξεχωρίζουμε ὕστερα ἀπὸ προσεχτικὸ στοχασμό, τὰ σαφῆ καὶ τὰ δῆλα, νὰ ὁμολογοῦμε μονάχα τὰ φανερά καὶ νὰ προχωροῦμε στὴν ἐξέταση τῶν ἀδήλων. Ἐτσι ἀποφεύγομε τὴν πλάνην στὴν ὁποία μᾶς ὀδηγοῦν οἱ προκαταλήψεις τῆς νηπιότητος, βρίσκεται κοντὰ στὸ δεύτερο κανόνα τοῦ Descartes: «Διαιρῶ τὴν καθεμιὰ ἀπὸ τὴν δυσκολίαν ποὺ θὰ ἐξετάζω σὲ ὅσα τεμάχια εἶναι δυνατόν γιὰ νὰ τὴν λύσω καλλίτερα¹⁶». Γιὰ τὴν «προκατάληψιν»

ἔχει μιλήσει στὸ πρῶτο κανόνα. Ὁ τέταρτος κανόνας τοῦ Δαμοδοῦ ἐπιμένει στὴ φανερὴ γνώση τοῦ πράγματος ποὺ εἶναι τὸ σημεῖο τῆς ἀλήθειας. Γιατὶ ἂν «ἐπλανᾶτο ὁ συγκατατιθέμενος τῇ φανερᾷ γνώσει τοῦ πράγματος, ἦν ὁ Θεὸς τῆς πλάνης αἴτιος». Ἐνα πρόβλημα ποὺ ὁ Descartes ἔχει θέσει καὶ μελετήσκει στοὺς *Φιλοσοφικοὺς Στοχασμοὺς* του καὶ στὸ *Λόγο περὶ τῆς μεθόδου*¹⁷.

Ὁ Δαμοδὸς θεωρεῖ ἀπαραίτητο, ἐπειδὴ ἐδῶ ὁ λόγος εἶναι «περὶ τοῦ ὀρθῶς νοεῖν» νὰ ἐξηγήσῃ «πῶς νοοῦνται τὰ πράγματα». Περιορίζεται σὲ πολὺ λίγα, γιατί τὸ θέμα εἶναι τῆς Μεταφυσικῆς¹⁸. Νοοῦμε τὰ πράγματα ὕστερα ἀπὸ τὶς κινήσεις ποὺ προκαλοῦν αὐτὰ στὶς αἰσθήσεις μας. Ἔτσι ἔχουμε στὸ νοῦ τὶς ἐννοίες καὶ τὶς ἐνθυμήσεις ποὺ τὶς καλοῦμε ἰδέες, αὐτὸ εἶναι φανερό. Δὲν εἶναι ὅμως ἐξίσου φανερὸ ἂν μοιάζουν αὐτὲς οἱ ἰδέες μὲ τὰ πράγματα ποὺ τὶς γέννησαν. Δὲν ἐξετάζει ἐπίσης ἐδῶ τὸ πρόβλημα, ἂν μᾶς ἀπατοῦν οἱ αἰσθήσεις ἢ ἂν ὑπάρχουν καὶ γνώσεις ποὺ δὲν προέρχονται ἀπ' αὐτὲς. «Διὰ τῆς πείρας» ὅμως βλέπουμε ὅτι ὑπάρχουν μέσα μας καὶ γνώσεις καὶ ἰδέες ποὺ δὲν προέρχονται ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, ὅπως ἀπὸ τὴν πείρα ἐπίσης γνωρίζουμε ὅτι ἔχουμε μέσα μας τὰ σπέρματα τῆς ἀλήθειας καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Δὲν δέχεται ὅτι ὁ νοῦς μας εἶναι «ἄγραφος¹⁹ χάριτης» Ἡ λογικὴ ἐπομένως ἐξετάζει τὶς ἰδέες καὶ ἐννοίες ποὺ ἔχουμε στὸ νοῦ, ἀδηλον εἶναι ὅμως τί εἶναι αὐτὲς οἱ ἰδέες.

Ἐπειδὴ πολλὰς φορὲς «νοοῦμεν τὰ πράγματα κατὰ τὴν εἶδησιν ποὺ ἐλάβομεν ἑτέρωθεν», ὅπως ὅταν συνομιλοῦμε ἢ διαβάζουμε τὰ συγγράμματα ἄλλων, πρέπει νὰ ἰδοῦμε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοοῦμε τὴν πραγματικὴ σημασίαν «τῶν φωνῶν, καθ' ἣν ὁ ἄλλος τὴν ἔλαβεν». Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐξηγοῦμε μὲ τὸν ὀρισμὸ τί θέλουμε νὰ δηλώσουμε μὲ τὴ λέξη καὶ πολλὰς φορὲς νὰ τὴν ἐξηγοῦμε γιατί ἡ γλώσσα δὲν βρέθηκε μονάχα γιὰ τοὺς φιλοσόφους ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ λαὸ ὁ ὁποῖος μιλεῖ «κατὰ τὰς προλήψεις τῆς νηπιότητος». Γι' αὐτὸ ὁ φιλομαθὴς πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τὶς «συγκεχυμένους φωνάς». Αὐτὴ ἢ διδασκαλία γιὰ τὶς λέξεις καὶ τὴ σημασίαν τους εἶναι πολὺ κοντὰ στὶς σκέψεις ποὺ διατυπώνει ὁ Arnauld στὴ *Λογικὴ* τοῦ Port-Royal (Μέρος Α', κεφ. XII)²⁰ ὅπου διεξοδικὰ ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς θεραπείας τῆς συγχύσεως ποὺ γεννάει στὶς σκέψεις καὶ τοὺς λόγους μας ἢ σύγχυσι τῶν λέξεων. Ἐκεῖ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ὀρισμοῦ τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἔχουμε ἐντονὴ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Δαμοδὸς πρέπει νὰ εἶχε μελετήσῃ τὴ *Λογικὴ* τοῦ Port-Royal, ἓνα ἔργο ποὺ τὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν του βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀποτελοῦσε τὸ βασικότερο ἔργο γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς λογικῆς στὴ Δύση. Στὸ κεφάλαιο αὐτό, νομίζω, εἶναι φανερὴ ἢ ἐπίδρασις (ἄλλωστε καὶ τὸ παράδειγμα: φωτιά-θερμότητα εἶναι τὸ ἴδιο), μονάχα ποὺ ὁ Δαμοδὸς δίνει σὲ λίγες γραμμὰς τὸ θέμα ποὺ ὁ Arnauld ἀναπτύσσει σὲ πέντε κεφάλαια.

Ἐπειδὴ, ὅπως σημειώνει, παραδίδει μιὰ *Σύντομον Λογικὴν* δὲν θὰ ἐπιμείνει στοὺς ὅρους, ἔτσι ἀναφέρει συνοπτικὰ τὰ εἶδη τους. Γιὰ τὶς «γενικὰς ἐννοίας», τὰ «καθόλου» περιορίζεται μονάχα νὰ τὰ ἀναφέρει καὶ σημειώνει χαρα-

κτηριστικά ότι αυτά τα «θεωροῦν κατὰ πλάτος οἱ διαλεκτικοί, ἀλλ' ἀληθῶς οὐκ ἔστιν ἄξια τοιαύτης διδασκαλίας δι' ἧς μάταια ἀπόλλυται ὁ καιρός».

Τὸ κεφ. γ' *Περὶ τῆς δευτέρας ἐννοίας τοῦ νοῦς καὶ περὶ τοῦ ὀρθῶς κρίνειν*, παρουσιάζει πολλές ὁμοιότητες μὲ ὅσα παρατηρεῖ ὁ Agnault στὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο τῆς *Λογικῆς* του²¹. (Βλ. τὰ παράλληλα χωρία στὸ ὑπόμνημα). Γιὰ τὶς προτάσεις θὰ μιλήσῃ χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη πρωτοτυπία.

Τὸ κεφ. δ' *Περὶ τῆς τρίτης ἐννοίας τοῦ νοῦς καὶ περὶ τοῦ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι*. Στὴν εἰσαγωγή ἐπισημαίνει ὅτι «ὅπως ποιῶμεν συλλογισμοὺς δεῖ ἔχειν τὸν νοῦν πλήρη ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων ἀρχῶν». Γιὰ τὶς προτάσεις καὶ τοὺς τρόπους τοῦ συλλογισμοῦ θὰ κινηθῇ στὰ ἀριστοτελικά πλαίσια. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προσπάθειά του νὰ κάμει ὅσο γίνεται σαφέστερη τὴ διδασκαλία του. Σημειώνει: «ὅμως πρὸς σαφεστέραν κατάληψιν λέγω ὅτι ἀκολουθεῖ».

Τὸ κεφ. ε' *Περὶ μεθόδου*, εἶναι πολὺ σύντομο. Μετὰ τὸν ὄρισμό τῆς μεθόδου καὶ τὴ σύντομη ἀνάλυσή του ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς μεθόδου εἶναι ὁ ὄρισμός ποὺ μαζὶ μὲ τὰ ἀξιώματα καὶ τὶς ἀρχές «ἐν τῇ ἀποδείξει χρηστέον». Τέλος σημειώνει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ γίνεται «ἐκ τῶν γνωριμωτέρων καὶ γενικωτάτων».

Θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω ὅτι στὸ χειρόγραφο τῆς Κοζάνης, ποὺ θεωρῶ τὸ παλαιότερο, παραλείπεται τὸ «γενικωτάτων», ἐνῶ ὑπάρχει στὸ χειρόγραφο τοῦ Leningrad. Δὲν νομίζω ὅτι πρόκειται γιὰ τυχαία παράλειψη. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι κατὰ τὴ διδασκαλία ὁ Δαμοδὸς σκέφτηκε νὰ τὸ συμπληρώσῃ γιὰ νὰ φανερώσῃ ἔτσι ὅτι θεωρεῖ κανόνα τῆς μεθόδου τὴν παραγωγή, γιὰ τὸ «γνωριμωτέρων» ὅπου κατέληγε τὸ χειρόγραφο τῆς Κοζάνης δὲν τὸ καθόριζε, ἀφοῦ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀρχὴ καὶ τῆς ἐπαγωγῆς.

Σημειώσεις

1. Βιογραφικὰ βλ. Η. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τ. I, Ἀθῆναι 1904, σ. 109 - 118 καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Χρονολογικὰ τοῦ Βικεντίου Δαμοδῶ*, Πρακτικὰ Γ' Πανιωνίου Συνεδρίου, τ. Β', Ἀθῆναι 1969, σ. 16 - 21.

2. Βλ. E. Legrand, BH XVIII, ἀρ. 532, 539.

3. Βλ. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1836*, τ. Α', Ἀθῆναι 1939, σ. 136, ἀρ. 84 καὶ Α. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ τ. Β' Ἀθῆναι 1857, ἀρ. 543.

4. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία Α'*, Ἀθῆναι 1953, σ. 119 κέ. καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας 4*. Ἀθῆναι 1968, σ. 108.

5. G. P. Henderson, *The Revival of Greek Thought (1620-1830)*, New York 1970, σ. 28 - 40 καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφραση G. P. Henderson, *Ἡ ἀναβί-*

- ωση τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ (1620 - 1830), Ἀθήναι 1977, σ. 47 - 63.
6. R(épertoire) R(ichard) 66.
 7. RR 487.
 8. RR 768.
 9. Τὴν πληροφορία ὅτι στὸ χφ αὐτὸ περιέχεται καὶ ἡ «Σύντομος ἰδέα τῆς Λογικῆς», ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸν κατάλογο, τὴν ὀφείλω στὸν καθηγητὴ κ. Λίνο Πολίτη ποὺ εἶδε τὰ χειρόγραφα. Τὸν εὐχαριστῶ.
 10. R. Descartes, Κανόνες γιὰ τὴν καθοδήγηση τοῦ πνεύματος (Regulae an directionem ingenii), μετάφραση καὶ σχόλια Γ. Λαδιώτη, Θεσσαλονίκη 1974, ἐκδ. Ἐγνατία· τοῦ ἴδιου Méditations métaphysiques, Παρίσι 1950, ἐκδ. Larousse· τοῦ ἴδιου Λόγος περὶ τῆς μεθόδου (Discours de la méthode) γαλλικὸ κείμενο μὲ εἰσαγωγή, μετάφραση καὶ σημειώσεις Χρ. Χρηστίδη, Ἀθήναι 1948, Β' ἐκδ. 1976.
 11. A. Arnauld, Logique de Port Royal, Paris 1846.
 12. E. Μουτσοπούλου, Νόησις καὶ πλάνη, Ἀθήναι 1961, σ. 9.
 13. Πρβλ. Logique de Port Royal σ. 44.
 14. Descartes, Discours, 22 - 25, σ. 34 - 37.
 15. Ὡ.π. 23, σ. 34 - 35.
 16. Ὡ.π. 24, σ. 34 - 35.
 17. Descartes, Méditations, VI du vrai et du faux, σ. 61-70, καὶ Discours, IV, 42 - 43, σ. 68 - 73.
 18. Ὁ Δαμοδὸς ἀναπτύσσει τὸ θέμα αὐτὸ καὶ ἐκθέτει ὅλη τὴ σύγχρονή του προβληματικὴ στὴ Μεταφυσικὴ καὶ ἀργότερα στὴ Φυσικὴ του. Οἱ παραπομπές ποὺ δίνει στὰ ἔργα τῶν συγχρόνων του φιλοσόφων ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς περιπατητικούς, τὸν Descartes καὶ τὸν Gassendi καὶ τοὺς μαθητές τους ἀλλὰ καὶ στὸν Malebranche, τὸν Arnauld καὶ τὸν Duhamel φανερόνουν τὴν ἐκπληκτικὴ ἐνημέρωσή του.
 19. Τὴν ἴδια θέση θὰ ὑποστηρίξει καὶ στὴ Μεταφυσικὴ του καὶ θὰ διαφωνήσει μὲ τοὺς σχολαστικούς οἱ ὅποιοι μαζί μὲ τὸν Ἀριστοτέλη «νομίζουσιν ὅτι ἡμεῖς ὅταν γεννηθῶμεν ἔχομεν τὸν νοῦν ὡσανύ «ἕνα πίνακα ξηστόν». Πρβλ. Ἀριστ. Περί ψυχῆς Γ4, 430a1: δεῖ δ' οὕτως ὡσπερ ἐν γραμματείῳ, ὃ μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχεῖα γεγραμμένον· ὅπερ συμβαίνει ἐπὶ τοῦ νοῦ.
 20. Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ θεωρητικὴ ἐπεξεργασία τοῦ προβλήματος τῆς γλώσσας καὶ τοῦ ρόλου της, τῶν ὑπηρεσιῶν ἢ τῶν παρεξηγήσεων ποὺ προκαλοῦνται εἴτε στὴν ἔκφραση εἴτε στὴ χρῆση ὡς βοηθητικοῦ ὄργανου τῆς σκέψεως, γράφει ὁ P. Jourdain ποὺ ἐκδίδει καὶ προλογίζει τὴν ἐκδοσὴ τῆς Λογικῆς ποὺ ἔχω ὑπόψη μου, ὅτι δὲν ξεπεράστηκε οὔτε ἀπὸ τοὺς Locke καὶ Condillac. Καὶ σὲ μιὰ ὑποσημείωση (σ. 341) γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὑποστηρίζει ὅτι ἂν συγκρίνουμε αὐτὸ τὸ θαυμάσιο κεφάλαιο (I, κεφ. XI) μὲ τὸ κεφ. III τοῦ «Δοκιμίου» τοῦ Locke βλέπουμε ὅτι ὁ Arnauld τὸν εἶχε προλάβει σὲ πολλὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα σημεία. Logique, σ. 341, σημ. 20.
 21. Logique, σ. 176 κ.έ.

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΝ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. ΤΙ ΕΣΤΙ ΚΑΙ ΤΙ ΔΙΔΑΣΚΕΙ Η ΛΟΓΙΚΗ

Ἡ λογικὴ ἐστὶ τέχνη, ἐπιστήμη καὶ διδασκαλία δι' ἧς διευθύνομεν τὰς
5 ἐννοίας τοῦ νοῦς. Ἐννοία τοῦ νοῦς ἐστὶν ἕκαστος στοχασμὸς καὶ γνῶσις
αὐτοῦ. Ἐπειδὴ οὖν ὁ ἡμέτερος νοῦς δύναται νὰ πλανηθῆ, ὅταν γινώσκῃ
τὰ πράγματα, διὰ τοῦτο εὐρέθη ἡ λογικὴ, ἧς τῇ βοήθειᾳ σώζεται ἐκ τῆς
πλάνης ὁ νοῦς. Τότε δὲ πλανᾶται ἐν ταῖς αὐτοῦ ἐννοίαις καὶ στοχασμοῖς,
ὅταν συγκατατίθεται καὶ ὁμολογῆ ἢ ἀρνῆται ἄνευ τῆς φανεραῦς εἰδήσεως
10 τοῦ πράγματος. Δι' ὅ, ὅταν προβάλλεται ἡμῖν ἐν πρᾶγμα δήλως καὶ φα-
νεραῶς, οὐκ δυνάμεθα πιστεύειν ἡμεῖς αὐτὸ εἶναι ἕτεροτρόπως, εἰμὴ καθὼς
φαίνεται. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα κρίνειν περὶ ἐκείνου καθὼς βλέπομεν διὰ
τῶν ὀφθαλμῶν τῆς διανοίας. Π.χ. ὅταν στοχάζωμαι ὅτι νοῶ, οὐ δύναμαι
ἀμφιβάλλειν περὶ τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως, δι' ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐμῆς νοήσεως
15 περιλαμβάνει τὴν ἰδέαν τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως. Οἱ ἄνθρωποι οὖν ἔχουσιν
ταύτην τὴν διάθεσιν, ὡς καθὼς τὸ καλὸν τοὺς ἔλκει εἰς τὴν ἐπιθυμίαν |
f 153 v] οὕτω μία εἰδησις φανερά τοὺς ἔλκει ἀναγκαίως πρὸς τὴν συγκατάθε-
σιν· καὶ οὕτω οὐ πλανῶνται, διότι ἀκολουθοῦσι τὰς ἀληθεῖς κινήσεις τῆς
ἡμετέρας φύσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐδιωρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νὰ πλανᾶται ἀλλὰ

SIGLA: K = χφ Κοζάνης, Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 102 (φ. 153r - 165v)
L = χφ Leningrad, Δημόσια Βιβλιοθήκη ἀρ. 594 (σ. 1 - 22).

* Σύντομογραφίαι: LPR: A. Arnauld, Logique de Port-Royal, Paris 1846, DM: R. Descartes, Méditations, DR: R. Descartes, Regulae, DD: R. Descartes, Discours de la méthode.

4 Ἡ λογικὴ ἐστὶ τέχνη, ἐπιστήμη καὶ διδασκαλία Πρβ. Β. Δαμοδοῦ, *Λογικὴ ἐλάσσων*, κεφ. β' ἡ λογικὴ ἐστὶν ἐπιστήμη πρακτικὴ, ἣτις θεωρεῖ τὴν μέθοδον τοῦ συλλογισμοῦ. . . λέγεται ἐπιστήμη ὅτι ἐστὶ γνῶσις βεβαία ἀσφαλῆς καὶ φανερά, πρακτικὴ, ὅτι τὸ ἔργον ἐστὶν αὐτῆς ὁ σκοπός, δηλ. ὁ ὀρθὸς λόγος. Πρβ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου *Λογικὴ μείζων, Προοιμιακὰ ζητήματα*, ὅπου ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἂν ἡ λογικὴ εἶναι τέχνη ἢ ἐπιστήμη. Ἡ θέσις του εἶναι: ἡ λογικὴ εἶναι ἐπιστήμη πρακτικὴ καὶ τέχνη. Πρβ. καὶ Β. Τατάκη, *Λογικὴ*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 55 κ.έ. ἐπίσης LPR, ὅπου καὶ στὸ τίτλο τοῦ ἔργου ἀναφέρεται: Logique ou l'art de penser καὶ p. 45 La Logique est l'art de bien conduire sa raison.

13 ὅταν στοχάζωμαι ὅτι νοῶ. . . Πρβ DM IV, Du vrai et du faux pp. 66, 68, 70 καὶ DD IV, 38, pp. 60, 62 Et ayant remarqué qu'il y n'y a rien du tout en ceci: je pense, donc je suis, qui m'assure que je dis la verité, sinon que je vois très clairement que, pour penser, il faut être, je jugeai que je pouvais prendre pour règle générale que les choses que nous concevons fort clairement et fort distinctement sont toutes vraies.

15 Οἱ ἄνθρωποι οὖν ἔχουσιν ταύτην τὴν διάθεσιν Πρβ. DM IV, p. 61 Ensuite je connais par ma propre experience qu'il y a en moi une certaine faculté de juger ou de discerner le vrai d'avec le faux laquelle sans doute j'ai reçue de Dieu.

20 νὰ νοῆ καὶ νὰ ἀκολουθῆ τὴν φανερὰν ἀλήθειαν· ἀλλέως ἦτον αἷτιος τῆς πλάνης ὁ ἴδιος τῆς ἡμετέρας φύσεως δημιουργός. Ἐκ τούτου συνάγομεν, ὅτι ὁ κανὼν τοῦ ἀσφαλῶς κρίνειν καὶ συγκατατίθεσθαι ἐστὶν ἡ φανερὰ καὶ σαφὴς τοῦ πράγματος εἶδησις καὶ ἰδέα. Αἰ' ὁ οὐ δεῖ ὁμολογεῖν ἢ ἀρνεῖσθαι τὰ ἀδηλα καὶ φανερῶς μὴ νοούμενα. Λοιπὸν ὅταν νοοῦμεν, 25 ἦτοι ἐπιλαμβάνομεν ἐν πράγμα, οὐ πλανόμεθα, εἰμὴ ὅτε συγκατατιθέμεθα οὕτως ἔχειν ἢ μὴ ἔχειν τὸ πρᾶγμα. Ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως γὰρ οὐ δίδεται πλάνη.

Αἱ ἔννοιαι τοῦ νοός, τὰς ὁποίας διευθύνει ἡ λογικὴ, εἰσὶ τρεῖς, ὡσπερ κοινῶς λέγουσιν. Ἐπὶ τῆς ἐπίληψις ἦτοι γνῶσις, κρίσις καὶ συλλογισμός. 30 Ἐπὶ τῆς γνῶσις ἦτοι ἀπλοῦς στοχασμὸς τοῦ πράγματος ἐστὶν, ὅτε νοοῦμεν ἐν πράγμα ἢ μόνον αὐτὸ ἢ μετὰ σχέσεως πρὸς ἄλλο, ἀλλ' ἄνευ συγκαταθέσεως. Οἷον, ὅτε νοῶ τὸν Θεὸν ἢ ταύτην τὴν πρότασιν: ὁ ἄνθρωπος *f 154r*] ἐστὶ ζῶον καὶ οὐ συγκατατίθεμαι οὕτως εἶναι τὸν ἄνθρωπον. | Ἐπὶ τῆς κρίσις ἐστὶ συγκατάθεσις, δι' ἧς ὁμολογοῦμεν ἐν πράγμα ἀληθῶς εἶναι τοῦ 35 οὔτον ἢ ἀρνούμεθα μὴ εἶναι. Οἷον ὅτε συγκατατίθεμαι τὸν ἄνθρωπον εἶναι ζῶον. Ἐπὶ τῆς κρίσις τότε ἐστὶν ἀληθὴς καὶ βεβαία, ὅταν φαίνεται ἐναργῶς ἢ συνάφεια τῶν πραγμάτων. Ἀ.χ. τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου. Αἰ' ὁ ἵνα μὴ πλανηθῶμεν ἐν τῷ κρίνειν δεῖ θεωρεῖν τὴν φανερὰν τῶν πραγμάτων συνάφειαν.

40 Ὁ συλλογισμὸς ἐστὶ, δι' οὗ ἐκ μιᾶς συγκαταθέσεως φερόμεθα εἰς ἄλλην ἀναγκαίως ἀκολουθοῦσαν συγκατάθεσιν. Τὸ συλλογιζέσθαι γὰρ ἐστὶν εἰπεῖν ὅτι ἐν πράγμα ἔχει συνάφειαν μετὰ τινος ἑτέρου. Οἷον, ὅτε λέγομεν περιπατεῖς, ἄρα κινεῖς τοὺς πόδας. Ἐκ τῆς ὁμολογίας ἦν ἐποίησα, ὅτι περιπατεῖς, ἀναγκαίως ἀκολουθεῖ νὰ ὁμολογήσω, ὅτι κινεῖς τοὺς πό- 45 δας, διότι τὸ περιπατεῖν καὶ κινεῖν τοὺς πόδας ἐνοῦνται ἀναγκαίως καὶ ἐκ τοῦ ἐνὸς ἀκολουθεῖ τὸ ἕτερον. Αἰ' ὁ, ἵνα μὴ πλανηθῶμεν συλλογιζόμενοι, δεῖ σκοπεῖν, εἰ τὰ πράγματα ἔχουσι τὴν συνάφειαν ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὑποτίθησιν ὁ συλλογισμὸς. Ὁλη ἡ δύναμις γὰρ τοῦ συλλογισμοῦ θεμελιούται ἐν τῇ συναφείᾳ καθ' ἣν τὸ ἐν πράγμα κρέμνεται ἐκ τοῦ ἑτέ- 50 ρου καὶ μία ἀλήθεια ἐπάγει ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἑτέρας. Τὸ ἀκολουθεῖν οὖν τὴν συνάφειαν ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ νοεῖν τὸ ἐν μετὰ τὸ *f 154 v*] ἕτερον, | καθάπερ ἐκεῖνα φυσικῶς ἐπονται, ἐστὶν ὅπερ καλεῖται μέθοδος. Αὕτη γὰρ διατάττει τὰς ἡμετέρας γνώσεις, τόσον ἐκεῖνας, ὡς ἐλάβομεν παρὰ τῆς φύσεως, ὅσον ἐκεῖνας ὡς ἐλάβομεν διὰ τῆς σπουδῆς, ἵνα μάθομεν

20 ἀλλέως ἦτον αἷτιος τῆς πλάνης ὁ ἴδιος τῆς ἡμετέρας φύσεως δημιουργός. Πρβ. DM IV, p. 70 Dieu, dis-je qui étant souverainement parfait ne peut-être cause d'aucune erreur.

22 ἡ φανερὰ καὶ σαφὴς τοῦ πράγματος εἶδησις Πρβ. DM, 42, p. 71 Car, premièrement cela que j'ai tantôt pris pour ma règle, à savoir que les choses que nous concevons très clairement et très distinctement sont toutes vraies.

55 τὴν ἀλήθειαν, ἣν ζητοῦμεν ἢ φανερόνομεν ταύτην τοῖς ἄλλοις. Τὴν μέθοδον
 τινὲς καλοῦσι τετάρτην ἔννοιαν τοῦ νοός, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀληθές. Αὕτη
 γὰρ ἢ διάταξις τῶν ἡμετέρων γνώσεων ἢ ἐστὶν ἀπλῆ θεωρία καὶ στοχα-
 σμὸς τῆς μιᾶς μὲ τὴν ἄλλην γνώσιν ἢ ἀπόφασις τῆς θελήσεως δι' ἧς ἐκ-
 λέγομεν ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν ἢ τοῖς ἄλλοις φανεροῦν αὐτὴν μᾶλλον κατ'
 60 ἓνα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον. Συμφέρει ὅμως ἢ μέθοδος πρὸς τὸ φεύγειν
 τὴν πλάνην ἐν τῷ μαθάνειν τὰς ἐπιστήμας καὶ εὑρεῖν τὴν ἀλήθειαν.
 "Ὅθεν ὅσα ἔχομεν νὰ ἠξεύρωμεν διὰ νὰ μάθωμεν τὰς ἐπιστήμας, ἀνάγον-
 ται εἰς τὰ τέσσερα ταῦτα: α^{ον} Δεῖ ὀρθῶς νοεῖν τί εἰσὶ τὰ πράγματα,
 β^{ον} δεῖ ὀρθῶς κρίνειν περὶ αὐτῶν, γ^{ον} ὀρθῶς συλλογίζεσθαι καὶ δ^{ον} ἐξε-
 65 τάζειν μεθοδικῶς καὶ εὐτάκτως τὰ πράγματα. Ἡ μάθησις τῶν τεσσά-
 ρων τούτων καλεῖται λογική, ἢ ὁποῖα εὐρέθη καὶ μαθάνεται διὰ νὰ προε-
 τοιμασθῇ ὁ νοῦς εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ἐπιστημῶν. Ἐκλήθη οὕτως ἢ
f 155r] λογικὴ παρὰ τοῦ λόγου τοῦ νοός ὃν διευθύνει. | Ὁ λόγος, δὲ τοῦ νοός
 ἐστὶ τὸ λογικόν, τουτέστιν ἢ ἔμφυτος τοῦ νοός δύναμις, δι' ἧς συμπεραί-
 70 νομεν τὸ ἐν ἐκ τοῦ ἐτέρου διὰ τὴν ἀναγκαίαν συνάφειαν τῶν πραγμάτων.
 "Ἄλλο οὖν ἐστὶν ὁ λόγος καὶ ἄλλο ὁ συλλογισμὸς. Ἐκεῖνος ἐστὶν ἢ δύ-
 ναμις τοῦ συμπεραίνειν, οὗτος δὲ ἐστὶν ἢ αὐτὴ ἐνέργεια τοῦ συμπεράσμα-
 τος. Ἢ λογικὴ τοίνυν α^{ως} καὶ ἀμέσως θεωρεῖ τὴν ἐνέργειαν τοῦ συλλο-
 γισμοῦ, οὐ τὴν δύναμιν τοῦ συλλογίζεσθαι, πρὸς χάριν δὲ ταύτης θεωρεῖ
 75 τὰς ἄλλας ἐννοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'. ΠΕΡΙ ΤΗΣ Αἴης ΕΝΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΡΘΩΣ ΝΟΕΙΝ
 ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΑΝΕΥ ΠΛΑΝΗΣ

Κυρίως μόναι δύο ἔννοιαι διάφοροι εἰσὶ τοῦ νοός πρὸς τὰς ὁποίας ἀνά-
 γονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι. Διότι κατὰ τούτους τοὺς δύο τρόπους νοεῖ ὁ νοῦς
 80 τὰ πράγματα· μὲ τὴν α^{ον} ἔννοιαν ἀπλῶς γινώσκει, μὲ τὴν β^{ον} συγκατατί-
 θεται εἰς πᾶσαν κρίσιν καὶ συλλογισμόν. Ὁ νοῦς νοεῖ α^{ον} μίαν σχέσιν καὶ
 συνάφειαν πραγμάτων καὶ ἔπειτα συγκατατίθεται. Διότι ὀρθῶς συγκατά-

63 α^{ον} om. K

55 Τὴν μέθοδον τινὲς καλοῦσιν τετάρτην ἔννοιαν τοῦ νοός. . . Πρβ. LPR, p. 44: Cet art (la logique) consiste dans les reflexions que les hommes ont faites sur les quatre principales opérations de leur esprit, concevoir, juger, raisonner et ordonner.

56 αὕτη γὰρ ἢ διάταξις. . . Πρβ. LPR p. 44: On appelle ordonner, l'action de l'esprit par laquelle ayant sur un même sujet. . . diverses idées, divers jugements et divers raisonnements, il les disposent en la manière la plus propre pour faire connaître ce sujet. C'est ce qu'on appelle encore méthode. Πρβ. ἐπίσης DR V, p. 44: tota methodus constituit in ordine et dispositione eorum, ad quae mentis acies est controvertanda, ut aliquam veritatem inveniamus.

θεσις κρέματα ἐκ τῆς ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς νοήσεως καὶ στοχασμοῦ τοῦ
 πράγματος· οὐδέποτε γὰρ πλανᾶται ὁ νοῦς ὅταν συγκατατίθεται μόνον
 85 τῇ φανερᾷ γνώσει τοῦ πράγματος· συμβαίνει δὲ πλανᾶσθαι, ὅταν ὁ νοῦς
f 155 v ὑποτίθῃσιν ἔχειν φανερὰν τὴν | εἶδησιν πράγματος, τὴν ὁποῖαν ἀληθῶς
 οὐκ ἔχει καὶ αὐτὴ ἢ ψευδῆς ὑπόθεσις ἐστὶν ἀρχὴ τῆς ἡμετέρας πλάνης ἐν
 τῷ κρίνειν. Λεῖ οὖν τὸν ἀγαπῶντα τὴν ἀλήθειαν καὶ φοβούμενον πλανᾶσθαι,
 ὅταν συλλογίζεται σκοπεῖν μὴ ὑποτιθέσθαι τινὰ ψευδῆ ἀρχήν· πάντοτε γὰρ,
 90 ὅταν οὐκ ἔχωμεν φανερὰν τοῦ πράγματος εἶδησιν, δεῖ ἀμφιβάλλειν.

Τέσσερα πράγματα εἰσὶν ἀναγκαῖα διὰ τὴν ὀρθὴν γνώσιν τοῦ πράγμα-
 τος: α^{ον} ὅταν ὁ νοῦς στοχάζεται μίαν ἀλήθειαν πρέπει νὰ προσέχη εἰς
 ἐκεῖνα μόνον τὰ ὁποῖα τὸν φέρουσιν εἰς τὴν ζητούμενην ἀλήθειαν. Λιὰ
 νὰ ξανοίξωμεν λοιπὸν τὰ ἰδιώματα καὶ τὴν φύσιν ἐνὸς πράγματος πρέπει
 95 νὰ μάθωμεν ὅλα ὅσα εὔρον καὶ εἶπον οἱ σοφοὶ περὶ τοῦ πράγματος ἐκεῖ-
 νου, π.χ. οὐδεὶς στοχάζεται ποτὲ ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὰ συνθέση
 μίαν διδασκαλίαν περὶ οὐρανοῦ, ὅταν δὲν ἠξέυρη ὅσα διδάσκουν αἱ ἀστρο-
 νομικαὶ παρατηρήσεις· προσέτι ἀναγκαῖα ἐστὶν ἢ πείρα δι' ἧς ξανοίγο-
 μεν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλον τρόπον δὲν εἶδομεν.
 100 β^{ον} δὲν φθάνει νὰ στοχασθῶμεν ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μάθω-
 μεν δι' ἓν πρᾶγμα ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀτενίσωμεν ἐκεῖ μὲ μακρὰν προσοχήν
 τῆς διανοίας τὰ ὄμματα, ἐπειδὴ οὔτω μὲ τὸν καιρὸν ξανοίγομεν εἰς τὸ
 πρᾶγμα ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ ἰδοῦμεν, φανερὸν γὰρ ἐστίν, ὅτι οὐ βλέπο-
f 156 r μεν τελείως τὸ | πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον δὲν κρατοῦμεν διὰ πολλὴν ὥραν
 105 τὴν θεωρίαν. Προσέτι χαρακτηρὸν ἐστὶ τῶν ἀφρόνων κρίνειν ἄνευ στοχα-
 σμοῦ καὶ μακροῦς προσοχῆς. Ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ ὅτι ἀναγνωσκόντες
 πολλοὶ ἄνθρωποι τὰ αὐτὰ βιβλία, ἄλλοι σημειοῦσι καὶ ἄλλοι οὐδὲν βλέ-
 πουσιν ἄξιον σημειώσεως, δι' ὅτι οἱ πρῶτοι ἐξάνοιξαν ὅ,τι δὲν εἶδαν οἱ

87 ἐκ τοῦ κρίνειν K

90 δεῖ ἀμφιβάλλειν Πρβ. DD II, 22. Le premier était de ne recevoir jamais aucune chose pour vraie, que je ne la connusse évidemment être telle: c'est à dire d'éviter soigneusement la précipitation et la prévention et de ne comprendre rien de plus en mes jugements que ce qui se présenterait si clairement et si distinctement à mon esprit que je n'eusse aucune occasion de le mettre en doute.

101 ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀτενίσωμεν ἐκεῖ μὲ μακρὰν προσοχήν τῆς διανοίας τὰ ὄμματα. . . Πρβ. DM IV, p. 70. Car certainement j'y parviendrai si j'arrêta suffisamment mon attention sur toutes les choses que je conçois parfaitement, et si je les sépare des autres que je ne conçois qu'avec confusion et obscurité: quoi dorénavant je prendrai soigneusement garde. Πρβ. ἐπίσης LPR I, p. 25. Il est vrai néanmoins qu'une grande partie des faux jugements des hommes ne vient pas de ce principe et qu'elle n'est causée que par la précipitation de l'esprit et par le défaut d'attention, qui fait que l'on juge témérairement de ce qui l'on connaît que confusement et obscurément. . . καὶ p. 27 . . . aussi il m'en faut poursuivre d'autres pour reconnaître la vérité que la clarté même qu'il l'environne.

δεύτεροι, ἐκεῖνοι γὰρ μετὰ προσοχῆς καὶ στοχασμοῦ ἐποίησαν τὴν ἀνά-
110 γνῶσιν.

γ^{ον} πρέπει μετὰ τὴν πρέπουσαν τοῦ πράγματος θεωρίαν διαιρεῖν ὅσα
ἐξανόξαμεν φανερῶς εἰς τὸ πρᾶγμα καὶ ὅσα συγκεχυμένως μόνον καὶ
ἀδήλως εἶδομεν· οὕτω γὰρ ὁμολογοῦμεν μόνον τὰ σαφῆ καὶ ἐξετάζομεν
ἔτι τὰ ἀδήλα. Μετὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης τῶν δήλων καὶ ἀδήλων πρα-
115 γμάτων φεύγομεν τὴν πλάνην, ἣν ἐλάβομεν παρὰ τινων προκαταλήψεων
τῆς νηπιότητος, δι' ὧν ἄνευ ἐξετάσεως εἴχομεν ὡς δῆλα καὶ ἀληθῆ πρά-
γματα ἀδήλα καὶ ψευδῆ. Οὕτω τινὲς νομίζουσι τὴν θερμότητα εἶναι διά-
φορον τῆς κινήσεως τῶν μερῶν τοῦ πυρός, διότι οὕτως ἐξ ἀρχῆς ἐνόη-
σαν αὐτήν.

120 δ^{ον} οὐ δεῖ συγκατατίθεσθαι, εἰμὴ ὅταν ἡ φανερὰ γνῶσις τοῦ πράγμα-
τος ζητεῖ τὴν συγκατάθεσιν. Ἡ φανερὰ γνῶσις γὰρ καὶ σαφῆς τοῦ πρά-
γματος ἰδέα ἐστὶ τὸ σημεῖον τῆς ἀληθείας, διότι οὐ δυνάμεθα βεβαιοῦσθαι
ἐν ταῖς ἡμετέραις κρίσεσιν, ὅτι οὐ πλανόμεθα, εἰ μὴ διὰ τῆς φανερᾶς
f 156 v] τῶν πραγμάτων γνῶσεως. Εἰ γὰρ | πλανᾶται ὁ συγκατατιθέμενος,
125 ὅταν ἀναγκάζῃ αὐτὸν κρίνειν τοῦ πράγματος ἢ φανέρωσις, ἣν ὁ Θεὸς τῆς
πλάνης αἴτιος, ὃς ἐδιώρισεν πρὸς τὸ ψεῦδος ἀεὶ τὸν νοῦν.

Ἐπειδὴ ὧδε λέγομεν περὶ τοῦ ὀρθῶς νοεῖν, ἔδει ἐξηγεῖν τὸν τρόπον
καθ' ὃν νοοῦμεν τὰ πράγματα. Ἀλλὰ τοῦτο ἴδιον τῶν μεταφυσικῶν ἐστίν,
οἱ ὅποιοι θεωροῦσιν τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἐννοιῶν αὐτῆς. Χρεω-
130 στοῦμεν δὲ ἡμεῖς εἰπεῖν μόνον, ὅσα εἰσὶν ἀναγκαῖα, ὅπως φύγομεν τὴν
πλάνην καὶ τὸ ψεῦδος ἐν τῷ νοεῖν. Ἡμεῖς οὖν τῶν διαφόρων προσβολῶν
καὶ κινήσεων ἃς ποιοῦσι τὰ ἐξωτερικὰ σώματα ἐν ταῖς ἡμετέραις αἰσθή-

111 Πρέπει μετὰ τὴν πρέπουσαν θεωρίαν διαιρεῖν ὅσα ἐξανόξαμεν. Πρβ. DD II, 23, p. 35 le second (précepte), de diviser chacune de difficulté que j'examinerais en autant de parcelles qu'il se pouvait et qu'il serait requis pour le mieux résoudre.

116 προκαταλήψεις τῆς νηπιότητος. Πρβ. DD II § 22, p. 35 τὰ ἀποφεύγω προσεκτικὰ τῇ βιασύνῃ καὶ τὴν προκατάληψιν. LPR, Second Discours, p. 38... pour se détromper d'une infinité des fausses idées que les préjugés de notre enfance ont laissé dans notre esprit. καὶ p. 304... puisque au contraire, il y a rien de plus capable de nous entretenir dans l'erreur que de nous arrêter à ces préjugés de notre enfance. καὶ p. 82. L'unique remède (pour les idées confuses) à cet inconvénient, est de nous défaire des préjugés de notre enfance, et de ne rien croire de ce qui est du ressort de notre raison, par ce que nous en avons jugé autrefois, mais par ce que nous en jugeons maintenant.

121 Φανερὰ γνῶσις τοῦ πράγματος. Πρβ. DD II, § 22.

127 Ἐπειδὴ ὧδε λέγομεν περὶ τοῦ ὀρθῶς νοεῖν. Πρβ. LPR I, p. 46 Des idées selon leur nature et leur origine. Ἐξετάζονται ὅλα τὰ προβλήματα πού θέτει ὁ Δαμοδὸς χωρὶς νὰ παίρνει σαφῆ θέση. Ὁ Arnauld δέχεται: (δ.π. σσ. 50, 52) Il est donc faux que toutes nos idées viennent de nos sens. Ἀπορρίπτει τὴ θέση τοῦ Gassendi: omnis idea ortum ducit a sensibus. Οἱ ἰδέες ὑπάρχουν στὸ πνεῦμα μας, δὲν κατάγονται ἀπὸ τίς αἰσθήσεις παρὰ μόνον εὐκαιριακά, καθ' ὅσον οἱ αἰσθήσεις δίνουν τὴν εὐκαιρία στὴν ψυχὴ νὰ σχηματίσει διάφορες ἰδέες... οἱ ἰδέες σχεδὸν πάντοτε δὲν ἔχουν τίποτε τὸ ὅμοιο μ' αὐτὰ πού γίνονται στὶς αἰσθήσεις καὶ στὸν ἐγκέφαλο.

- σεσι, νοοῦμεν διάφορα πράγματα: τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὰ ζῶα, τὰ φυτά, τοὺς λίθους καὶ τὰ ὅμοια. Λεῖ τοίνυν διαιρεῖν ὧδε τὰ δῆλα τῶν ἀσαφῶν. Δῆλον καὶ βέβαιον ἐστίν, ὅτι τῇ ἀφορμῇ τῶν κινήσεων ἐκείνων ἔχομεν ἐν τῷ νοῷ ἐννοίας καὶ ἐνθυμήσεις τινὰς τὰς ὁποίας καλοῦμεν ἰδέας, διότι ἔχουσιν διαφόρους μορφάς. Οὐκ ἐστὶν ὅμως ἐξ ἴσου δῆλον, εἰ ἀναγκαῖον ἐστὶ τὰς ἰδέας ταύτας ὅλως ὁμοιοῦσθαι τοῖς πράγμασιν ἐξ ὧν ἐγεννήθησαν.
- 140 Ὡσαύτως οὐκ ἐξετάζω νοῦν, πότερον ἀπατηλαὶ εἰσὶν αἱ αἰσθήσεις. Ἄρκεϊ γάρ, ὅπως μὴ πλανώμεθα, ὁμολογεῖν μόνον, ὅτι κατὰ διαφόρους τῶν ἀντικειμένων προσβολὰς ἔχομεν αἰσθήματα καὶ διαφόρους ἰδέας. Ἔτερον πλὴν τούτου οὐκ ἐστὶ δῆλον. Ἔργον ἐστὶ τῶν μεταφυσικῶν ἐρευνῶν, πότερον πᾶσαι αἱ γνώσεις ἄρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἢ ἐστὶ
- 145 καὶ ἡ γνώσις μὴ ἀρχομένη ἐξ ἐκείνων. Βλέπομεν ὅμως διὰ τῆς πείρας, ὅτι ἐν τοῖς γεωμετρικοῖς σχήμασι ὁ νοῦς ὁρᾷ πολλὰ ἰδιώματα, ἀναλογίας καὶ σχέσεις, αἱ ὁποῖαι οὐκ εἰσὶ αἰσθητὰ μῆτε δύνανται ταύτας ποιεῖν γνωστὰς αἱ αἰσθήσεις· διὸ φανερόν ἐστὶν ὑπάρχειν ἐν ἡμῖν τινὰς ἰδέας ἀπλῶς πνευματικὰς, αἱ ὁποῖαι δηλ. οὐ κοινοῦσιν τοῖς σωματικοῖς ἰδιώμασιν, οἷον αἱ ἰδέαι τῶν ἰδιωμάτων τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἰδέα αὐτῆς. Σημειωτέον ἔτι, ὅτι, καθάπερ βεβαιοῖ ἡ πείρα, ἡμεῖς ἔχομεν ἐν ἡμῖν τὰς ἀρχὰς καὶ σπέρματα πάσης ἀληθείας καὶ πασῶν τῶν ἐπιστημῶν. Εἰ γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς ἦν ὡσπερ ὁ ἄγραφος χάρτης, πῶς ἐδόνοντο εὑρεῖν τὰς ἐπιστήμας διὰ τῆς μελέτης καὶ τοῦ στοχασμοῦ οἱ πρῶτοι εὑρεταί.
- 155 Ἡμεῖς οὐ κρίνομεν περὶ τῶν πραγμάτων, εἰ μὴ διὰ μέσον τῶν ἰδεῶν, διὸ δεῖ ἐν τῇ λογικῇ ἐξετάζειν τὰς ἰδέας. Ὀνομάζεται οὖν ἰδέα, ἢτοι ἐν-
f 157 r] ἔννοια, ὅ,τι προσφέρεται ἐν τῷ νοῷ ὅταν νοῆ | ἐν πράγμα, ἢ ἰδέα αὕτη ἐστὶν ἡ μορφή τοῦ στοχασμοῦ τὸν ὁποῖον ἔχει τότε ὁ νοῦς. Οἷον ὅταν στοχάζωμαι τὴν πόλιν τῆς Ρώμης λέγεται ἰδέα ὅ,τι ἔρχεται καὶ προσ-
160 φέρεται εἰς τὸν νοῦν, ἢ πόλις δὲ τῆς Ρώμης ἐστὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἰδέας. Οὕτως ὅταν βλέπω ἐν δένδρον λαμβάνω μίαν ἰδέαν, ἣτις διαμένει ἐν ἐμοί, εἰ καὶ μὴ ὑπάρχει τὸ δένδρον. Μὴ νομίσης δέ, ὅτι ἔχομεν μόνον τὰς ἰδέας τῶν σωματίων. Ταύτας γὰρ ἔχομεν καὶ ἐκ τῶν ἀπλῶς νοητῶν καὶ πνευματικῶν πραγμάτων, ἐν οἷς νοοῦμεν διάφορα ἰδιώματα καὶ ὁνόμοια τοῖς
165 τοῦ σώματος ἰδιώμασι. Π.χ. ὅταν στοχάζωμαι ὅτι ἐστὶ δίκαιον ἀπομένειν ἐκάστῳ τὸ προσῆκον, ἐγὼ ἔχω περὶ τούτου ἐν τῷ νοῷ φανερὰν τὴν ἰδέαν, ἐν τῷ ὁποίῳ πράγματι οὐ βλέπομεν μῆτε χρῶμα, μῆτε σχῆμα,

162 τὰς ἰδέας μόνον L

152 Εἰ γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς ἦν ὡσπερ ὁ ἄγραφος χάρτης. Πρβ. Β. Δαμοδοῦ, *Μεταφυσικά ζητήματα*, Οἱ σχολαστικοὶ κοινῶς ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀριστοτέλην νομίζουσιν, ὅτι ἡμεῖς ὅταν γεννηθοῦμεν ἔχομεν τὸν νοῦν ὡσὰν «πίνακα ξηστὸν» ὅπου μὴ ἔχοντας κανένα σχῆμα εἶναι ἐπιτήδειος εἰς ὅλα τὰ σχήματα. Πρβ. Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* 429 b 31 Λεῖ δ' οὕτως ὡσπερ ἐν γραμματεῖῳ, ἢ μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχεῖα γεγραμμένον.

μήτ' ἄλλο τι σωματικόν. "Ὅθεν βεβαιουῖμαι εἶναι ἰδέας διαφόρους ἐκείνων τὰς ὁποίας εἰσάγουσι τὰ σώματα. Λοιπὸν εἶναι φανερόν, ὅτι νοοῦν-
 170 τες ἔχομεν τὰς ἰδέας τῶν πραγμάτων, ἄδηλον δὲ ἐστὶν τί εἰσὶν αὐταὶ αἱ ἰδέαι. Προσέτι διὰ τῆς πείρας ἐστὶ φανερόν, ὅτι ἡμεῖς δυνάμεθα σχηματίζειν ἰδέας κατ' ἀρέσκειαν. Οὕτως ἐγὼ σχηματίζω τὴν ἰδέαν ἀνθρώπου ἔχοντος χεῖρας πενήκοντα. Ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ ὅτι, ὅταν | ἡμεῖς
 f 158 r | κρίνομεν περὶ τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς ἰδέας ἃς ἐλάβομεν παρὰ τῆς
 175 φύσεως καὶ οὐ πιστεύομεν τὰ πράγματα, εἰ μὴ καθὼς φανερῶς ποιουσι βλέπειν αὐτὰ αἱ ἰδέαι, οὐ πλανόμεθα. Οὕτως ὅταν ὄρω ἔμπροσθέν μου ἓνα δένδρον, ἡ ἰδέα ἣν ἔχω οὐ γεννᾶται παρ' ἐμοῦ: δι' ὅ, ὅταν κρίνω ὑπάρχειν τὸ δένδρον τὸ ὁποῖον ὄρω καὶ ἄπτομαι, οὐ πλανῶμαι. Ἐκαστον πρᾶγμα ἐστὶ ὅ,τι φανερώνει ἡ φυσικὴ ἰδέα αὐτοῦ. Διὸ πρὸς τὸ ὀρθῶς
 180 νοεῖν, δεῖ προσέχειν τῇ ἰδέᾳ ἐκείνῃ καὶ τοῖς περιεχομένοις ἐν αὐτῇ. Αὕτη ἡ ἰδέα καὶ ἔννοια καλεῖται οὐσία τοῦ πράγματος καθ' ὃ πρᾶγμα γινώσκεται, λ.χ. ἡ οὐσία τοῦ τριγώνου ἐστὶν ἡ ἰδέα ἣν ἔχει περὶ ἐκείνου. Ἀκολουθεῖ οὖν ἐκ τούτου, ὅτι εἰς τὸ πρᾶγμα εὐρίσκεται πᾶν ὅ,τι περιέχεται ἐν τῇ αὐτοῦ ἰδέᾳ φανερῶς. Λεῖ οὖν αἰεὶ ἐξετάζειν τί περιέχει φανερῶς μία
 185 ἰδέα ἄνευ προσθήκης ἢ μειώσεως. Λιὰ τοῦτο δεῖ ἐθίζειν τὸν νοῦν ἔχειν ἰδέας φανεράς, ὅπως δι' αὐτῶν μάθῃ τὴν σαφήνειαν: τοιαῦται εἰσὶν αἱ ἰδέαι τῶν γεωμετρικῶν πραγμάτων, οἷον ἡ ἰδέα τῆς ὀρθῆς γραμμῆς, τῶν τριγώνων, τῶν τετραγώνων, ἐστὶ σαφῆς καὶ φανερά, διότι εἰκονίζουσι σαφῶς τῷ νῷ τὸ πρᾶγμα. Ὅταν θεωροῦμεν μίαν ἰδέαν, δυνάμεθα νοεῖν
 f 158 v | πᾶν ὅ,τι περιλαμβάνει ἢ ἐν μέρος μόνον τῆς ἰδέας | π.χ. στοχαζόμενος μίαν γραμμὴν δύναμαι προσέχειν μόνον τῷ μήκει αὐτῆς, ὡσπερ στοχαζόμενος μίαν ὁδὸν δύναμαι προσέχειν τῷ πλάτει αὐτῆς μόνον.

"Ὅταν νοοῦμεν ἐν πρᾶγμα προσέχοντες καὶ στοχαζόμενοι πᾶν ὅ,τι ἐστὶ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο, ἡ ἰδέα καλεῖται ἔννοια ὀλική, ὅταν δὲν στοχαζώ-
 195 μεθα πᾶν ὅ,τι ἐστὶ τὸ πρᾶγμα, ἡ ἰδέα λέγεται ἔννοια κατὰ μέρος. Τὸ νοεῖν οὖν ἐν μέρος τῆς ἰδέας καὶ μὴ προσέχειν ὅλη τῇ ἰδέᾳ, καλεῖται ἀφαίρεσις νοερὰ καὶ διαίρεσις κατ' ἐπίνοιαν.

Πολλάκις ἡμεῖς νοοῦμεν καὶ γινώσκουμεν τὰ πράγματα κατὰ τὴν εἶδησιν ἣν ἐλάβομεν ἐτέρωθεν. Ὅταν γὰρ ὁμιλοῦμεν, κοινοῦμεν τὰς
 200 ἰδέας ἃς ἔχομεν, διὸ δεῖ ἐξετάζειν, πῶς δυνάμεθα νοεῖν τὰς ἀληθεῖς ἰδέας ἐκείνων τῶν ὁποίων ἀναγινώσκουμεν τὰ συγγράμματα. Ὁ λόγος συντίθεται ἐκ τῶν ψόφων τοὺς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι ἐδιώρισαν διὰ σημεῖα τῶν αὐτῶν ἰδεῶν, καθάπερ χρῶνται τοῖς χαρακτῆρσι διὰ σημεῖα τῶν ψόφων ἐκείνων ἢτοι φωνῶν. Διὸ ὁ φιλόσοφος ὁ ἐρευνῶν τὴν ἀλήθειαν,
 205 οὐ διαλέγεται περὶ τῶν φωνῶν ἀλλὰ ζητεῖ μόνον μαθεῖν τὴν σημασίαν καθ' ἣν ὁ ἄλλος ἔλαβεν τὴν φωνήν. Διὸ δεῖ διὰ τοῦ ὁρισμοῦ ἐξηγεῖν τί

θέλομεν δηλοῦν σὺν τῇ φωνῇ· πᾶσα γὰρ φωνὴ δύναται εἶναι σημεῖον
f 159r] πάσης κατ' ἄρ' ἰσότητάς, ζητεῖ ὁμοῦς τὸ δίκαιον μὴ χρῆσθαι
 ταῖς φωναῖς μιᾶς γλώσσης εἰ μὴ κατὰ τὴν κοινήν αὐτῶν σημασίαν, καθ'
 210 ὃ δηλ. ἡ συνήθεια ἐδιόρισεν αὐτάς. "Ὅταν οὖν τις λαμβάνῃ τὰς φωνὰς
 κατ' ἄλλην σημασίαν, δεῖ εἰπεῖν τοῦτο καὶ δηλοῦν διὰ τοῦ ὀρισμοῦ. Πολ-
 λάκις δεῖ ἐξηγεῖν τὰς φωνὰς, διότι ἡ γλῶσσα οὐχ εὐρέθη διὰ μόνους
 τοὺς φιλοσόφους ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος ὀμιλεῖ κατὰ τὰς προ-
 λήψεις τῆς νηπιότητος. Ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχειν
 215 ἰδέας συγκεχυμένας τὰς φωνὰς αἷς χρῶνται. Ἀ.χ. ἡ φωνὴ αἴτη: θερμὸν,
 εἰς τὸ στόμα τοῦ κοινοῦ λαοῦ σημαίνει ἰδέαν συγκεχυμένην, διότι διὰ
 τῆς φωνῆς ταύτης ὀνομάζει θερμὸν καὶ τὸ πῦρ, ὅπερ ἐστὶν αἴτιον τῆς ἐν
 ἡμῖν θερμότητος καὶ προσέτι ἡμᾶς ὀνομάζει θερμὸς οἱ ὁποῖοι αἰσθανό-
 μεθα τὴν θερμότητα. Λοιπὸν πρέπει ὁ φιλομαθὴς νὰ εὐρίσκη ὄρους καὶ
 220 φωνὰς οὐχ ὡς γραμματικός, ἀλλ' ὡς φιλόσοφος ζητῶν τὰς ἀληθεῖς ἰδέας
 τὰς ὁποίας ἔχουσιν. Ἐν τῇ σχολαστικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ θεολογίᾳ εὐρί-
 σκονται πολλαὶ φωναὶ κοινὰ καὶ συγκεχυμένα, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν διορί-
 ζουσιν καὶ σαφῶς εἰκονίζουσιν.

"Ἄν ἐγὼ εἶχα σκοπὸν νὰ παραδώσω ἴσδε κατὰ πλάτος τὴν λογικὴν,
 225 ἔλεγον πολλὰ περὶ τῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα λέγονται ὄροι, διότι ὀρίζου-
 σιν, ἢ γοὺν διορίζουσι τὰς ἰδέας τῶν πραγμάτων. Οἱ ὄροι οὗτοι λαμβά-

212 οὐκ Κ

210 "Ὅταν οὖν τις λαμβάνῃ τὰς φωνὰς κατ' ἄλλην σημασίαν. Πρβ. LPR, I, XII, p.
 94 Voilà donc la grande utilité de la définition des noms de faire comprendre nette-
 ment de quoi il s'agit afin de ne pas disputer inutilement sur des mots que l'un entend
 d'une façon et l'autre d'autre, comme on fait souvent, même dans les discours ordinaires.

214 Ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχειν ἰδέας συγκεχυμένας τὰς φωνὰς αἷς
 χρῶνται. Πρβ. LPR I, XI, p. 88. D'une autre cause qui met de la confusion dans
 nos pensées et dans nos discours, qui est que nous les attachons à des mots καὶ XII,
 p. 91. Du remède à la confusion qui naît dans nos pensées et dans nos discours de
 la confusion des mots; où il est parlé de la nécessité et de l'utilité de définir les mots
 dont on se sert et de la différence de la définition des choses d'avec la définition des
 noms.

215. Ἀ.χ. ἡ φωνὴ θερμὸν εἰς τὸ στόμα τοῦ κοινοῦ λαοῦ σημαίνει ἰδέαν συγκεχυμένην
 Πρβ. LPR I, IX De la clarté et distinction des idées et de leur obscurité et confusion,
 p. 78 Et comme ces idées ne sont point naturelles, mais arbitraires, on y a agi avec
 une grande bizarrerie. Car quoique la chaleur et la brûlure ne soient que deux senti-
 ments l'un plus faible et l'autre plus fort, on a mis la chaleur dans le feu, et l'on a
 dit que le feu a de la chaleur. Πρβ. ἐπίσης σ. 371, σημ. 17. Le vulgaire dit le feu est
 chaud. . . Les philosophes disent le chaud. . . ne sont que des sensations en nous;
 supposer que ces sensations sont dans le feu. . . c'est une absurdité. La contradictions
 est plus apparente que réelle: elle vient d'un abus de mots de la part de philosophes
 et d'une confusion des idées de la part du vulgaire. . . Reid, Essais sur les Facultés
 intellect. Ess. II, ch. XVII, Oeuvres comp. t. III, p. 281.

f 159 υ] νοῦσι τὰ ὀνόματα ἐκ τῶν ἰδεῶν τὰς | ὁποίας σημαίνουσι. Καλεῖται ἀπο-
 λελυμένος ὄρος, ὅταν σημαίνῃ ἐν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον νοεῖται μόνον, ὡς πάν-
 τοτε ἐτέρου κεχωρισμένον. Οἷον ὁ ὄρος γῆ. "Ὅταν ἡ ἰδέα ἐνὸς ὄρου περι-
 230 ἔχῃ μίαν σχέσιν τοῦ σημανομένου πράγματος μετά τινος ἐτέρου, λέγε-
 ται σχετικὸν καὶ συσσωρευτικόν, οἷον ἡ φωνὴ μέγας, δηλοῖ πρᾶγμα τὸ
 ὁποῖον συγκρίνεται ἐτέρῳ κατὰ τοῦ ὁποίου τὴν σχέσιν τὸ πρᾶγμα λέγε-
 ται μέγα. Ὁ ἀφηρημένος ὄρος ἐστὶν ἐκεῖνος ἐν ᾧ τὸ σημανόμενον πρᾶ-
 γμα οὐ θεωρεῖται ὀλοκλήρως ἀλλὰ κατὰ μέρος, οἷον ὅτι νοῶ τὸν ἥλιον ὡς
 235 φωτιστικὸν καὶ ὄχι ὡς καυστικόν. Αὗται αἱ ἀφηρημέναι γνώσεις τῶν πρα-
 γμάτων εἰσὶ γενικαί, π.χ. ὅταν ἐγὼ στοχάζωμαι τινὰ μερικὸν ἄνθρωπον,
 μὴ προσέχων εἰς ὅτι ἐκεῖνος καὶ δι' οὗ διαφέρει τῶν ἄλλων ἀνθρώπων,
 ποιῶ ἐννοίαν τινα γενικὴν καὶ κοινήν. Τὰ ὀνόματα μετά τῶν ὁποίων ἀρ-
 μόζονται εἶναι αἱ ἀφαιρέσεις καὶ ἐννοιαί, εἰσὶ τὰ πέντε καθόλου: γένος,
 240 εἶδος, διαφορά, ἴδιον καὶ συμβεβηκός. Τὰ καθόλου ταῦτα θεωροῦσι κατὰ
 πλάτος οἱ διαλεκτικοί. Ἀληθῶς δὲ οὐκ εἰσὶν ἄξια τοσαύτης διδασκαλίας
 δι' ἧς ματαίως ἀπόλλυται ὁ καιρός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΑΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΝΟΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ
 ΟΡΘΩΣ ΚΡΙΝΕΙΝ

f 160 ρ] "Ὅσα εἶπομεν ἄνω περὶ τῆς α^{ης} ἐννοίας ἀρκοῦσιν, | ὅπως διευθύνωσι
 τὴν δευτέραν ἢ ὁποία ἐστὶν ἡ κρίσις. Ἐπειδὴ κρίνειν οὐκ ἐστὶν ἕτερον
 εἰ μὴ συγκατατίθεσθαι ἔχειν σχέσιν καὶ συνάφειαν μετά τινος ἐτέρου, ἢ
 μὴ συγκατατίθεσθαι ἔχειν τὸ πρᾶγμα τὴν σχέσιν ταύτην. Ἴνα οὖν ὀρθῶς
 κρίνωμεν, δὲν ζητεῖται ἄλλο εἰ μὴ ὀρθῶς νοεῖν τὴν σχέσιν καὶ συνάφειαν
 250 τῶν πραγμάτων καὶ μὴ συγκατατίθεσθαι, εἰ μὴ ὅτε ἀναγκάζει ἡμᾶς ἡ
 σαφὴς ἰδέα τῶν ἰδίων πραγμάτων. Ὅταν θεωροῦνται μετά πάσης προ-
 σοχῆς τὰ πράγματα, εὐκόλως ξανοίγομεν τὴν σχέσιν αὐτῶν καὶ συνά-
 φειαν.

Ἡ φανέρωσις τῆς κρίσεως ἐστὶ κατάφασις ἢ ἀπόφασις. Ἐπειδὴ κρί-
 255 νειν ὅτι ἡ γῆ ἐστὶ σφαιροειδῆς σημαίνει τὴν ἐσωτερικὴν συγκατάθεσιν
 τῆς ψυχῆς. Ὅταν δὲ διὰ τῶν φωνῶν φανεροῦται ἡ συγκατάθεσις αὕτη
 τότε καταφάσκομεν τὴν γῆν εἶναι σφαιροειδῆ. Ὡσαύτως κρίνειν τὸ ζῶον

228 ὡς κεχωρισμένον παντός ἐτέρου L

231 σημαντικόν L

246 τὴν ἑτέραν, ἢ K

240 τὰ καθόλου ταῦτα θεωροῦσιν κατὰ πλάτος οἱ διαλεκτικοί. Πρβ. LPR, p. 70 Et voilà plus qu'il n'en faut touchant les cinq universeux qu'on traite dans l'école avec tant d'étendu. Car il sert de très peu de savoir qu'il y a des genres. . . mais l'importance est de reconnaître les vrais genres.

μη εἶναι λίθον, σημαίνει ἀντιγνώμειαν τῆς θελήσεως, ἣτις φανεροῦται διὰ τῶν φωνῶν μεθ' ὧν ἀποφάσκομεν τὸ ζῶον εἶναι λίθον. "Ὅπως οὖν γίνε-
260 ται ὀρθῇ ἢ κατάφασιν, δεῖ ὁμολογεῖν μόνον ὅσα παρίστησιν ἡμῖν τοῦ πράγματος ἢ ἰδέα καὶ ὅσα ἔχουσι συνάφειαν μετ' αὐτῆς, ὅσα δὲ ἀντιμάχονται τῇ ἰδέᾳ τοῦ πράγματος δεῖ ἀποφάσκειν.

Ἡ φανέρωσις τῆς κρίσεως λέγεται ἀπόφασιν, ἐπαγγελία καὶ πρότασις ἢ ὁποῖα ἔχει τουλάχιστον τρεῖς ὅρους ἢ ἐμφανῶς ἢ συνεπτυγμένως. Ὁ
265 α^{ος} ὅρος σημαίνει τὸ πρᾶγμα περὶ τοῦ ὁποῖου ὁμιλοῦμεν καὶ διὰ τοῦτο *f* 160 *v*] καλεῖται ὑποκείμενον, ὁ ἕστερος ὅρος σημαίνει τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον λέγεται ἢ τοῖ ἀποδίδεται τῷ ὑποκειμένῳ, ὅθεν καλεῖται κατηγορούμενον, ἢ τοῖ λεγόμενον καὶ ἀποδιδόμενον. Ὁ ὅρος ὁ δεύτερος, ὁ ὁποῖος σημαίνει τὴν κατάφασιν ἢ τὴν ἀπόφασιν ἐστὶ τὸ ῥῆμα, τὸ ὁποῖο συνάπτει τὸ κατη-
270 γορούμενον τῷ ὑποκειμένῳ καὶ χωρίζει αὐτὰ διὰ τοῦ μορίου οὐ. Ὅλον ἐν τῇ προτάσει: ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον, ἢ φωνῇ ἄνθρωπος ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον, ἢ φωνῇ ζῶον τὸ κατηγορούμενον, τὸ ῥῆμα ἐστὶ σημαίνει τὴν κατάφασιν καὶ καλεῖται σύνδεσμος καὶ συμπλοκὴ τῶν δύο ὅρων. Κυρίως γὰρ τὸ ῥῆμα οὐκ ἐστὶν ὅρος τῆς προτάσεως, τουτέστιν ἄκρον αὐτῆς, ἀλλ' ἐ-
275 νοσις τῶν ἄκρων, τοῦ ὑποκειμένου δηλαδὴ καὶ τοῦ κατηγορουμένου. Οὕτως ἡ πρότασις αὕτη: ἀγαπῶ, συνεπτυγμένως ἔχει τὰ ἄκρα καὶ τὸν σύνδεσμον, διατὶ διαλύεται: ἐγὼ εἰμι ἀγαπῶν. Σημαίνει γὰρ τὴν κατάφασιν τοῦ νοῦς τὸ ῥῆμα καὶ ἢ κατάφασιν οὐ γίνεται ἄνευ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου.

Ἡ πρότασις διαιρεῖται εἰς διάφορα εἶδη, ἐπειδὴ ἢ ἐστὶν ἐνικὴ ἢ μερικὴ ἢ κοινή, κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ὁποῖα σημαίνει ἢ ἐν διωρισμένον ἢ ἐν ἀδιόριστον πρᾶγμα, ἢ πολλὰ συγκεχυμένα. Ὡσαύτως ἄλλη
f 161 *r*] ἐστὶ καταφατικὴ | καὶ ἄλλη ἀποφατικὴ κατὰ τὸ κατηγορούμενον τὸ ὁποῖον ἢ καταφάσκει περὶ τοῦ ὑποκειμένου ἢ ἀποφάσκει ἔχων τὸ μόριον
285 οὐ πρὸ τοῦ συνδέσμου.

Ὁμοίως ἢ πρότασις ἄλλη ἐστὶν ἀπλῆ καὶ ἄλλη σύνθετος καὶ συμπεπλεγμένη. Ἀπλῆ ἐστὶν ἢ ποιούσα μίαν κατάφασιν ἢ ἀπόφασιν, οἷον ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον, ζῶον οὐκ ἐστὶ λίθος. Σύνθετος ἐστὶν ἢ συνισταμένη ἐπὶ δυοῖν ἀπλῶν, οἷον ἄνθρωπος ἐστὶ λογικὸς καὶ ἵππος ἐστὶ χρεμετιστικὸς.
290 Ἡ σύνθετος πρότασις διαιρεῖται εἰς διάφορα εἶδη κατὰ τὰ διάφορα μόρια μεθ' ὧν ἐνοῦνται ὡς ἀπλαῖ προτάσεις. Ὅθεν ἄλλη λέγεται συνδετικὴ ἔχουσα τὸ μόριον καί, ἄλλη διαζευτικὴ ἔχουσα τὸ μόριον ἢ, ἄλλη ὑποθετικὴ ἔχουσα τὸ μόριον εἰ, ἄλλη αἰτιολογικὴ διὰ τοῦ μορίου ὅτι. Ὅλον τὸ ζῶον ἐστὶ αἰσθητικὸν καὶ ὁ λίθος ἀναίσθητος, σὺ ἢ γράφεις ἢ οὐ γρά-

258 - 259 σημαίνει. . . λίθον om. K

270 τοῦ οὐ K

281 - 282 διωρισμένον πρᾶγμα ἢ ἐν ἀδιόριστον L

292 - 293 ὑποθετικὴ διὰ τοῦ μορίου εἰ L

295 φεις, εἰ ἐστὶν ζῶον ἐστὶν αἰσθητικόν, ἔστιν ἀγαθὸς ὅτι φυλάσσει τὸν
θεῖον νόμον.

Τῆς προτάσεως ιδιώματα ἐστὶν ἡ ἀντίθεσις καὶ ἡ ἀντιστροφή. Ἐκ
τῶν προτάσεων γὰρ τινὲς ἔχουσιν ἀντιμαχίαν καὶ λέγονται ἀντίθετοι,
δεῖ δὲ ταύτας μὴ διαφέρειν κατὰ τοὺς ὅρους. Ἡ ἀντίθεσις ἄλλη ἐστὶν
300 ἀντιφατική, ἄλλη ἐναντία, ἄλλη ὑπεναντία καὶ ἄλλη ὑπάλληλος. Ὅταν αἱ
f 161 v] προτάσεις διαφέρουσι κατὰ τὴν ποσότητα καὶ ποιότητα | (ἥτις ἐστὶ
τὸ καταφατικὸν καὶ ἀποφατικὸν ἐν αὐταῖς), λέγονται ἀντιφατικά, οἷον
πᾶν ζῶον ἐστὶν οὐσία, τί ζῶον οὐκ ἔστιν οὐσία. Ὅταν διαφέρουσι κατὰ
μόνην τὴν ποιότητα καὶ εἰσὶν ἀμφότεραι κοιναί, λέγονται ἐναντία. Οἷον
305 πᾶν ζῶον ἐστὶν οὐσία, οὐδὲν ζῶον ἐστὶν οὐσία. Ὅταν διαφέρουσι κατὰ
ποιότητα καὶ εἰσὶν ἀμφότεραι μερικαί, λέγονται ὑπεναντία. Οἷον τις
ἄνθρωπος σπουδάζει, τις ἄνθρωπος οὐ σπουδάζει. Ὅταν διαφέρουσι
κατὰ μόνην τὴν ποιότητα λέγονται ὑπάλληλοι, ὅτι μία δηλαδὴ ἢ μερικὴ
κεῖται ὑπὸ τῆς ἄλλης (sic), δηλ.: περιέχεται ἐν τῇ κοινῇ. Οἷον πᾶν ζῶον
310 ἐστὶν οὐσία, τί ζῶον ἐστὶν οὐσία. Αὗται αἱ ὑπάλληλοι κυρίως οὐκ εἰσὶν
ἀντίθετοι, διότι οὐ διαφέρουσιν κατὰ τὴν ποσότητα. Ὡσαύτως αἱ ὑπε-
ναντία οὐκ ἔχουσιν τὸ αὐτὸν ὑποκείμενον καὶ διὰ τοῦτο κυρίως οὐκ ἔχου-
σιν ἀντίθεσιν. Ἀντιστροφή τῶν προτάσεων ἐστὶν ὅταν, ἐκ μιᾶς προτά-
σεως κατὰ συμπέρασμα γίνεται ἄλλη διὰ τὴν συνάφειαν ἣν ἔχουσι. Τοῦτο
315 δὲ γίνεται διὰ τῆς μεταλλαγῆς τοῦ κατηγορουμένου εἰς ὑποκείμενον καὶ
ἐναλλάξ. Οἷον οὐδὲν ζῶον ἐστὶ λίθος ἄρα οὐδεὶς λίθος ἐστὶ ζῶον. Ὅπως
γίνεται ὀρθῶς ἢ ἀντιστροφή, ἥτις ἐστὶ συλλογισμὸς, δεῖ σκοπεῖν, πῶς
τὸ ἐν ἀκολουθεῖ τῷ ἄλλῳ. Ὅθεν, εἰπω: πᾶς ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον |
f 162 r] οὐκ ἀντιστρέφω, ἄρα πᾶν ζῶον ἐστὶν ἄνθρωπος, ἀλλ' ἄρα τί ζῶον
320 ἐστὶ ἄνθρωπος, αὕτη γὰρ ἀκολουθεῖ ἐκ τῆς πρώτης, οὐχὶ δὲ ἡ ἄλλη λέ-
γουσα, πᾶν ζῶον ἐστὶν ἄνθρωπος.

Διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν προτάσεων ἐστὶν ὁ κανὼν οὗτος: ὅταν τὸ κατη-
γορούμενον προσήκει τῷ ὑποκειμένῳ ἀληθεύει ἢ καταφατικὴ πρότασις καὶ
ψεύδεται ἢ ἀποφατικὴ, ὅταν δὲ τὸ κατηγορούμενον οὐ προσήκει, ψεύδεται
325 ἢ καταφατικὴ καὶ ἀληθεύει ἢ ἀποφατικὴ. Καὶ ταῦτα περὶ τῆς β^ας ἐννοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. ΠΕΡΙ ΤΗΣ Γ^{ης} ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΝΟΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΡΘΩΣ ΣΥΛΛΟΓΙΖΕΣΘΑΙ

Συλλογιζέσθαι εἶναι νὰ βλέπωμεν, ὅτι δύο πράγματα ἐνοῦνται ἀλλή-
λοις καὶ διὰ τοῦτο συμπεραίνομεν, ὅτι τεθέντος τοῦ ἐνὸς ἀκολουθεῖ τὸ

303 ἀντιστρέφουσι K

305 ἀντιστρέφουσι K

319 - 320 ἀλλ' . . . ἄνθρωπος om. K

330 ἄλλο· τότε συλλογιζόμεθα, ὅταν μὴ βλέποντες σαφῶς τὴν ἔνωσιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου μιᾶς προτάσεως ἢ τὴν ἀντιμαχείαν αὐτῶν, ζητοῦμεν μέσον τι ἡμῖν γνωστὸν δι' οὗ μαθαίνομεν τὴν προειρημένην ἔνωσιν ἢ ἀντιμαχείαν. "Ὅπως οὖν ποιῶμεν συλλογισμούς, δεῖ ἔχειν τὸν νοῦν πλήρη ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων ἀρχῶν. Λιότι διὰ τῶν ἀρχῶν

335 ἐκείνων δυνάμεθα συμπεραίνειν διὰ μερικὰ πράγματα, τὰ ὅποια κρέμονται παρ' ἐκείνων ἢ ἐναντιοῦνται ταῖς ἀρχαῖς, διὰ τοῦτο πᾶσα ἐπιστήμη *f 162 v*] ἔχει τὰς ἰδίας ἀρχάς. Ἡ θεολογία | λαμβάνει αὐτὰς ἐκ τῆς θείας γραφῆς, ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀποστολικῆς παραδόσεως καὶ ἐκ τῆς κοινῆς γνώμης τῶν πατέρων. Εἰς τὴν φυσικὴν αἰ πεῖραι εἰσὶν αἱ ἀρχαί,

340 εἰς τὴν ἠθικὴν ἀρχαί εἰσὶν ἢ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὁ ἔμφυτος λόγος δι' οὗ διακρίνεται τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν. Ὁ ἄνθρωπος τοίνυν συλλογίζεται κατὰ τὰς πρώτας γενικὰς ἀρχάς καὶ κοινὰ ἀξιώματα τὰ ὅποια ἔχει. Ὅθεν πρέπει νὰ ἐξετάζη νὰ εἶναι φανερὰ καὶ βέβαια τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα· ὡσαύτως πρέπει νὰ βλέπη φανερῶς τὴν ἔννοιαν τῶν πρα-

345 γμάτων ἐν ἧ θεμελιούται ὁ συλλογισμὸς, ὁ συλλογισμὸς γὰρ ἐστὶ πεῖθεσθαι ὅτι ἐν πράγμα ἀληθεύει, διότι ἐνοῦται μετὰ τινος ἐτέρου τοῦ ὁποίου ἢ ἀλήθεια εἶναι φανερά. Ἐξόχως ὁ συλλογισμὸς θεμελιούται ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ταύτην: Τὰ ταυτιζόμενα ἐν τρίτῳ καὶ ἀλλήλοις ταυτίζονται, ἢ ὅποια εἶναι φανερά. Ὅσον δὲν ἠξεύρω ἂν τὸ α ταυτίζεται τῷ δ, γνωρίζω

350 δὲ ὅτι τὸ β ἐστὶν ἐν σὸν τῷ δ: ὅθεν δεῖ μὲ ἐρευνᾶν, εἰ τὸ α ταυτίζεται τῷ δ. Ἴδοῦ πᾶσα ἡ δύναμις τοῦ συλλογισμοῦ, τόσον οὖν ἦτον ἀρχετὸν περὶ συλλογισμοῦ, μίτε εἰσὶν ἀναγκαῖοι οἱ κανόνες ὅλοι τῶν διαλεκτικῶν. *f 163 r*] Οἱ γεωμέτραι γὰρ ὀρθῶς συλλογίζονται καὶ | οὐδὲν φροντίζουσι τῶν διαλεκτικῶν κανόνων. Ὅμως πρὸς σαφεστέραν κατάληψιν λέγω ὅτι

355 ἀκολουθεῖ.

Μία πρότασις λέγεται ἀμφίβολος, ὅταν δὲν βλέπωμεν φανερῶς εἰ ἢ

330 - 331 τοῦ κατηγορουμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου L.

342 πρώτας om. K

349 Λ.χ. L.

353 Οἱ γὰρ γεωμέτραι K

354 - 355 τὰ ἀκόλουθα L.

356 φανερώς om. K

333 "Ὅπως οὖν ποιῶμεν συλλογισμούς, δεῖ ἔχειν τὸν νοῦν πλήρη ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων ἀρχῶν. Πρβ. Ἀριστ. Ἀναλ. ὕστερα. 72 a καὶ LPR IV, p. 307 Tout le monde demeure d'accord qu'il est important d'avoir dans l'esprit plusieurs axiomes et principes, qui, étant clairs et indubitables puissent nous servir de fondement pour connaître les choses les plus cachées.

353 Οἱ γεωμέτραι γὰρ ὀρθῶς συλλογίζονται. Πρβ. LPR IV, 9, p. 312 Et il faut avouer qu'il n'y a rien de plus admirable que d'avoir découvert tant des choses si cachées et les avoir démontrées par des raisons si fermes et si invincibles, en se servant de si peu de règles: de sorte qu'entre tous les philosophes ils ont seuls cet avantage d'avoir banni de leur école et de leurs livres la contestation de la dispute.

ιδέα τοῦ κατηγορουμένου περιέχεται ἐν τῷ ὑποκειμένῳ καὶ τότε ἔχομεν
 χρεῖαν τρίτης τιμῆς ἰδέας, ἣτις καλεῖται μέσον, ὅτι δι' αὐτῆς γινώσκεται
 ἢ ἀλήθεια τῆς ζητουμένης προτάσεως, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συγκρίνω-
 360 μεν σὺν τοῖς δυσὶν ὅροις τῆς ἀμφιβόλου προτάσεως καὶ οὕτω ποιοῦμεν
 δύο προτάσεις. Μετὰ ταύτας δὲ συμπεραίνομεν τὴν ἀμφίβολον πρότασιν,
 ἣτις ἐστὶ τὸ συμπέρασμα. Οἷον οὐ βλέπω φανερῶς ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἀθά-
 νατος, εὐρίσκω τρίτον ὅρον, δηλ. τὸ ἄϋλον, ὃ ὁποῖος καλεῖται μέσος
 ὅρος. Σὺν τούτῳ συγκρίνω τὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον τῆς προ-
 365 τάσεως ἐκείνης λέγων, τὸ ἄϋλον ἐστὶν ἀθάνατον, ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἄϋλος,
 ἔπειτα συμπεραίνω τὴν πρότασιν ἐκείνην: ἄρα ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἀθάνατος.
 Τὸ κατηγορούμενον τῆς συνεπείας λέγεται μεῖζον ἄκρον τοῦ συλλογι-
 σμοῦ, τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς ἔλαττον ἄκρον, ὃ ὅρος ἐκεῖνος ὃ ὁποῖος οὐκ
 εἰσέρχεται εἰς τὴν συνέπειαν λέγεται μέσος. Ἐν τῷ συλλογισμῷ οὖν
 f 163 v] τρεῖς ὅροι εἰσὶ μόνον καὶ τρεῖς | προτάσεις, ὡς φαίνεται ἐν τῇ λογικῇ
 τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁμοίως εἰς τὴν λογικὴν ἐκείνην φαίνεται ὁ τρόπος
 τῆς διατάξεως τῶν συλλογισμῶν καθ' ἣν διάφορον διάταξιν λέγονται δια-
 φέρον σχήματος. Ἡ διάταξις οὖν τοῦ μέσου ὅρου σὺν τοῖς ἄκροις λέγε-
 ται σχῆμα τοῦ λογισμοῦ. Αἰ' δ' ὅτε ὁ μέσος ὅρος ἐστὶν ὑποκείμενος ἐν
 375 τῇ μεῖζονι καὶ κατηγορούμενον ἐν τῇ ἐλάττονι λέγεται α^{ον} σχῆμα, ὅτι
 ἐστὶν κατηγορούμενον ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις. Ὅτε ἐστὶ κα-
 τηγορούμενον ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προκειμέναις καλεῖται β^{ον} σχῆμα, ὅτε
 ἐστὶν ὑποκείμενον ἐν ταῖς δισὶ προκειμέναις καλεῖται γ^{ον} σχῆμα.
 Αἰ τρεῖς προτάσεις τοῦ συλλογισμοῦ δύνανται νὰ εἶναι ἢ κοινὰ ἢ
 380 κατηγορηματικὰ ἢ ἀποφατικὰ. Ἡ ποσότης αὕτη καὶ ποιότης τῶν
 προτάσεων καλεῖται τρόπος τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ ποσότης αὕτη καὶ
 ποιότης τῶν προτάσεων σημειοῦνται τοῖς δ^{σι} φωνήενσι: α ὅπερ σημαίνει
 κοινὴν καταφατικὴν πρότασιν, ε ὅπερ σημαίνει κοινὴν ἀποφατικὴν, ι
 ὅπερ σημαίνει μερικὴν καταφατικὴν, ο ὅπερ δηλοῖ τὴν μερικὴν ἀποφα-
 f 164 r] τικὴν. Ὅταν οὖν θέλωμεν νὰ φανερώσωμεν τὸν | τρόπον τοῦ συλλογι-
 σμοῦ, ποιοῦμεν τοῦτο διὰ τριῶν ἐκ τῶν προειρημένων δ^{ων} φωνηέντων.
 Ὅθεν, εἰ καὶ αἱ τρεῖς προτάσεις εἰσὶ κοινὰ καταφατικὰ τίθεμεν τρία
 α, εἰ εἰσὶ κοινὰ ἀποφατικὰ τίθεμεν τρία ε, εἰ εἰσὶ μερικὰ καταφατικὰ
 τίθεμεν τρία ι, εἰ εἰσὶ μερικὰ ἀποφατικὰ τίθεμεν τρία ο.
 390 Ἀκολουθεῖ οὖν, ὅτι τόσοι τρόποι συλλογισμοῦ εἰσὶν, ὅσαι δύνανται

367 καλεῖται K
 368 ἐκεῖνος om. K
 370 ἐκ τῆς λογικῆς K
 372 διαλέξεως K
 382 ὃ K
 383 ὃ K ὃ K
 384 ὃ K

ὑπάρχειν διάφοροι διατάξεις τῶν τεσσάρων φωνηέντων κατὰ τρεῖς καὶ
 τρεῖς μόνον, αὗται δὲ αἱ διατάξεις εἰσὶν 64. Αὐτὰ πάντες οἱ συλλογισμοί,
 εὐσυλλόγιστοι ἢ ἀσυλλόγιστοι ἀνάγονται εἰς ἓνα τούτων καὶ διαιροῦνται
 κατὰ τὰ τρία σχήματα. Ἡ λογικὴ ἐξετάζει τινὰς κανόνας κοινούς, δι'
 395 ὧν διακρίνει ποῖοι τρόποι ἐκ τῶν 64 εἰσὶν εὐσυλλόγιστοι καὶ διατάττει
 κυρίως 10 μόνον εἶναι εὐσυλλογίστους. Κοινῶς ὁμοῦς ἐκτείνονται μέχρι
 τῶν 19 διὰ τὴν διαφορὰν τῶν σχημάτων καὶ ἀντιστροφῶν τῶν ὅρων
 καθ' ἣν οἱ εὐθεῖς τοῦ α^{ου} σχήματος γίνονται πλάγιοι. Οἱ τρόποι οὗτοι
 τῶν εὐσυλλογίστων συλλογισμῶν ὀνομάζονται τισὶν ὀνόμασιν, ὅπως εὐ-
 f 164 v] κόλως μάθωσιν αὐτοὺς οἱ ἀρτιμαθεῖς | Φέρ' εἰπεῖν ὁ α^{ος} τρόπο τοῦ α^{ου}
 σχήματος καλεῖται βάρβαρα, ὁ β^{ος} κελάρην κλπ. Ὁ γενικὸς κανὼν δι' οὗ
 διακρίνομεν περὶ ἐκάστου συλλογισμοῦ ἐστὶν οὗτος: τότε ὀρθῶς συμπε-
 ραίνομεν, ὅταν ἡ συνέπεια περιέχεται ἐν μιᾷ τῶν προκειμένων, καὶ ἡ
 ἄλλη προκειμένη δηλοῖ τοῦτο, οἷον ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἐστὶν ὀρθός: πᾶν
 405 ζῶον ἐστὶν οὐσία, ὁ λέων ἐστὶ ζῶον, ἄρα ὁ λέων ἐστὶν οὐσία. Ἡ συνέ-
 πεια γὰρ περιέχεται ἐν τῇ μείζονι, ὅπερ δηλοῖ ἡ ἐλάττων λέγουσα εἶναι
 ζῶον τὸν λέοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'. ΠΕΡΙ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ἡ μέθοδος ἐστὶν δι' ἧς ἐντάκτως διατάττονται αἱ γνώσεις ἃς ἔχομεν,
 410 ὅπως δι' αὐτῶν εὕρωμεν μίαν κεκρυμμένην ἀλήθειαν ἢ ταύτην εὐρεθεῖσαν
 τοῖς ἄλλοις δείξωμεν· δεῖ οὖν, ὅτε ζητοῦμεν μαθεῖν τί, εἰδέναι τὸ πρᾶγμα
 ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ζητοῦμεν εὕρεῖν τὸ ἰδίωμα. Ἐπειτα δεῖ θεωρεῖν πᾶ-
 σαν σχέσιν, ἣν ἔχει, δηλ.: θεωρεῖν ποῖα πράγματα ἔχουσι συνάφειαν
 f 165 r] σὺν ἐκείνῳ, τὰ ὁποῖα γνωσκόμενα δύνανται ποιεῖν | γνωστὸν καὶ τὸ
 415 ζητούμενον. Ὡσαύτως θεωροῦμεν ὅλα τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα δυνά-
 μεθα συνάγειν ἐκ τοῦ γνωστοῦ πράγματος. Αἱ δὲ δεῖ καλῶς νοεῖν τοῦ
 πράγματος τὴν ἰδέαν, διότι πᾶσα γνώσις ἣν λαμβάνομεν, ὅτε οὐκ ἐστὶ
 κατὰ συμβεβηκός, προέρχεται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ πράγματος. Ὁ λόγος ὁ
 ὁποῖος ἐξηγεῖ τὴν ἰδέαν τοῦ πράγματος καλεῖται ὀρισμὸς, διό, ὅτε οὐ-

396 10 εὐσυλλογίστους μόνον K

400 λ.χ. L

403 συνέχεια K

405 ὁ om. L ὁ om. L

413 τουτέστι L

414 σὺν om. K

418 - 419 ὅς K

409 Ἡ μέθοδος ἐστὶν δι' ἧς. Πρβ. LPR IV, 2, 287. On peut appeler généralement méthode, l'art de bien disposer une suite de plusieurs pensées, ou pour découvrir la vérité quand nous l'ignorons, ou pour la prouver aux autres, quand nous la connaissons déjà.

420 τος ἐστὶν ὀρθός, δεῖ παρ' αὐτοῦ συμπεραίνειν πᾶν ὅτι δυνάμεθα γινώ-
σκειν ἐν τῷ πράγματι. Διὸ ἀρχὴ κυριωτάτη τῆς μεθόδου ἐστὶν ὁ ὀρισμὸς
τοῦ πράγματος. "Ὅπως ζητήσωμεν μεθοδικῶς τὸ ἄγνωστον, δεῖ ἐξετά-
ζειν πᾶσαν ἀλήθειαν γνωστήν, ἣτις ἔχει συνάφειαν τινὰ τῷ ζητουμένῳ
πράγματι.

425 Ἡ φανερὰ ἀλήθεια ἣτις οὐκ ἔχει χρεῖαν ἀποδείξεως λέγεται ἀξίωμα
καὶ ἀρχή, τοῖς ἀξιώμασι καὶ τοῖς ὀρισμοῖς τῶν πραγμάτων καὶ ταῖς
προσδεδειγμέναις προτάσεσιν ἐν τῇ ἀποδείξει χρηστέον. Πᾶς ἕτερος
τρόπος τῆς ἀποδείξεως ἐστὶν ἀτελής. Τὸ φυσικὸν μέσον τοῦ λαμβάνειν
νέαν γνῶσιν τοῦ πράγματος ἐστὶ συναγαγεῖν ἐκ τῆς ἰδέας, ἥτοι ὀρισμοῦ
f 165 v] τοῦ πράγματος, ὅ,τι θέλομεν νὰ μάθωμεν, | ἢ ἀπόδειξις αὕτη φωτίζει
τὸν νοῦν. "Ὅταν δὲ ποιῶμεν τὴν ἀπόδειξιν φανερώνοντες τὰ ἄτοπα τὰ
ὁποῖα ἠκολούθουν, ἂν τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτον καθὼς λέγομεν, ἢ ἀπόδειξις
αὕτη πείθει, ἀμὴ δὲν φωτίζει τὸν νοῦν.

Τελευταῖον διὰ τὴν μέθοδον ἐστὶν ὁ κανὼν οὗτος: πάντοτε πρέπει νὰ
435 γίνετα ἡ ἀρχὴ τῆς διδασκαλίας ἐκ τῶν γνωριμωτέρων καὶ γενικωτάτων.
Καὶ ταῦτα εἰσὶν ἀρκετὰ διὰ τὴν παροῦσαν ἰδέαν τῆς λογικῆς.

Τέλος τῆς συντόμου ἰδέας τῆς λογικῆς.

433 ἀλλ' οὐ L

435 γενικωτάτων om. K

430 ἢ ἀπόδειξις αὕτη φωτίζει τὸν νοῦν. Πρβ. LPR IV, 3, p. 294 - 295. Les géomètres ayant pour but de n'avancer rien que de convaincant, ils ont cru pouvoir y arriver en observant trois choses en général. La 1ère est de ne laisser aucune ambiguïté dans les termes, à quoi ils ont pourvu par les définitions des mots dont nous avons parlé dans la première partie. La 2de est de n'établir leur raisonnement que sur des principes clairs et évidents, et qui ne puissent être contestés par aucune personne d'esprit: ce qui fait qu'avant toutes choses ils posent les axiomes qu'ils demandent qu'on leur accorde comme étant si clairs, qu'on les obscurcirait en voulant les prouver. La 3e est de prouver démonstrativement toutes les conclusions qu'ils avaient, en ne se servant que des définitions qu'ils ont posées, des principes qui leur ont été accordés comme étant très évidents, ou des propositions qu'ils en ont déjà tirées par la force de raisonnement, et qui leur deviennent après autant de principes.